

თამაზ ფუტყარაძე

**ეთნიკური სტრუქტურა და
ეროვნულ-დემოგრაფიული პროცესები
სამცხე-ჯავახეთში**

**ს. ს. „გაეროციელოზა აჭარა“
ბათუმი-1998**

ნაშრომში განხილულია სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობის დინამიკა, ეთნიკური და კონფესიური შემადგენლობა, ბუნებრივი და მექანიკური მოძრაობის თავისებურებანი.

გაანალიზებულია იმპერიის ანტიქართული დემოგრაფიული პოლიტიკა და მისი შედეგები. უცხოეთნიკური ელემენტების კომპაქტური ჯგუფების გაჩენა-ჩასახლება ეთნიკურად ჭრელ ქართულ სახელმწიფოში დასმულია უცხოეთნიკური ელემენტების საერთო-სახელმწიფოებრივ სამსახურში ჩაყენების პოლიტიკის გატარების აუცილებლობა.

თხრობის პოპულარული სტილი წიგნს საინტერესოს ხდის როგორც სპეციალისტების, ისე მკითხველთა ფართო წრისათვის.

რედაქტორი ნაზზარ მგებლაძე

**ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი**

გახსოვთ ალბათ კაცკასიის მთებზე მიჯაჭვული ამირანის ლეგენდა. გმირი ცდილობს ამოადროს სოლი, ცოტალა რჩება, მაგრამ ბოლო მომენტში მოფრინდება პატარა ჩიტი და სოლზე წამოსკუდება. გატანჯული, მოთმინებად-კარგული ტყვე მოუქნევს ჩიტს, მაგრამ ფრინველი ასწრებს აფრენას, სამაგიეროდ მოქნეული ურო ხვდება სოლს და უფრო ღრმად ესობა. ასეა დაუსრულებლივ.

ეს ლეგენდა ესადაგება ჩვენს დღევანდელობას. თითქოსდა ყოველდღიურად რაღაცა კეთდება, უმჯობესდება კრიმინოგენური სიტუაცია, იკლო თარეშმა და ყაჩაღობამ, მაგრამ ქვეყნის უმძიმესი დემოგრაფიული მდგომარეობა მიჯაჭვული ამირანის სოლივით გულში გესობა და იწყება იმედების გადავალების მორიგი, ხანგრძლივი ეტაპი.

ერი მით უფრო დღეგრძელია, რაც უფრო გათავისებული აქვს თვითგადარჩენისა და თვითშენახვის ინსტინქტი. ვინ იცის, რამდენი ერი აღიგავა პირისაგან მიწისა (პელაზგები, კორაქსები, მაკრონები, სკიითები, ლათინები, ზაზარები, მარიადინები...) და მხოლოდ მათი სახელებიღა შემორჩა დღევანდელობას, როგორც გაფრთხილება. ჩვენი რესპუბლიკის მწვავე დემოგრაფიული ვითარება უდავოდ იძლევა შემფოთების საფუძველს. ეკონომიკურ, პოლიტიკურ, სოციალურ, ენერგეტიკულ, ეკოლოგიურ, ზნეობრივ თუ სხვა კრიზისებს შორის დემოგრაფიული კრიზისი გამორჩეულია თავისი ანტიეროვნული შედეგებით. 1989 წლის მონაცემებით ყოველ ათას ქართველზე ბუნებრივი მატების მაჩვენებლები უტოლდებოდა 7,6 ერთეულს, მაშინ როცა საქართველოში მცხოვრები არაქართველი მოსახლეობის მაჩვენებლები ბევრად აღემატებოდა ქართველების ანალოგიურ მონაცემებს. მაგალითად, აზერბაიჯანელთა ბუნებრივი მატების (შობადობისა და მოკვდაობის სხვაობა) ტემპები 3-ჯერ აღემატება ქართველებისას და იგი, 22,8 ერთეულის ტოლია. ელემენტარული მათემატიკური გაანგარიშებითაც ნათელია, რომ თუ უცვლელი დარჩება დასახელებული დემოგრაფიული სიტუაცია, 120-150 წლის შემდეგ საქართველოში მცხოვრები უცხოტომელები რაოდენობრივად გაუსწრებენ ქართველებს.

ამდენად, სახეზეა რეალური დემოგრაფიული კრიზისი. ქართველების შეკვეცილი აღწარმოების პროცესი საშიშროებას უქმნის თაობათა აღწარმოებას. 1989 წლის აღწერის მონაცემებით, ქართული ოჯახების უმეტესობა ოთხ, სამ და ორწევრიანია (შესაბამისად 25,8; 19,3 და 20,9 პროცენტი).

საშუალოდ ყოველ ოჯახში 4 კაცი ცხოვრობს ე.ი. დედა, მამა და ორი შვილი. ერთი შვილი დედას ცვლის, მეორე – მამას, ხოლო ნამატი ფაქტიურად არ არის.

მდგომარეობას ამძიმებს განქორწინებათა, გაუთხოვართა და დაუქორწინებელთა რაოდენობრივი ზრდის ტენდენცია. 1950 წელს საქართველოში სულ 427 განქორწინება მოხდა, ე.ი. ყოველ 73 ქორწინებაზე ერთი განქორწინება. 1990 წლისათვის კი განქორწინებათა რაოდენობა 8 ათასამდე გაიზარდა ე.ი. ყოველ 5 ქორწინებაზე ერთი განქორწინება. საგრძნობლად იმატა სიკვდილიანობის მაჩვენებლებმაც. ერთ წლამდე ასაკში გარდაცვლილ ბავშვთა რიცხვი 1993 წლისათვის 18,3 %-მდე გაიზარდა. თავი იჩინა ნეგატიურმა მიგრაციულმა პროცესებმა, ბერდება და ცარიელდება რაჭა, ლეჩხუმი, თუშეთი, ფშავი, ხევსურეთი, ზევი... ზოგიერთ რეგიონში მკვიდრი ეთნოსი ეროვნულ უმცირესობად იქცა. ერთი სიტყვით სახეზეა მოსახლეობის დემოგრაფიული დაბერების საშიშროება და მარტივი აღწარმოების ზღვარზე უფრო დაბალი დონე. არსებული დემოგრაფიული სიტუაციის შენარჩუნების შემთხვევაშიც კი გარდაუვალია „მყოფობიდან არმყოფობისაკენ მიდრეკა სხეულთა“ (საბა), რასაც მეცნიერული ტერმინოლოგიით დეპოპულაცია ანუ გადაშენება ჰქვია.

მართალია, მდგომარეობა მეტისმეტად დამაფიქრებელია, მით უფრო, რომ ჯერ კიდევ სათანადოდ არ გვაქვს გაცნობიერებული მოსალოდნელი საშიშროება, მაგრამ ჩვენი ხალხი გამოსავალს მაინც იპოვის. ამას მოწმობს ჩვენი წარსული, „ამას აცხადებს მრავალი ფაქტი საქართველოს სიცოცხლისა. დაჭრილი ქართველი დაჭრილი ვეფხის ნახტომით ბობოქრობს. ასეთია ჩვენი ეროვნული ტემპერამენტი“ (გრ. რობაქიძე).

წინამდებარე ნაშრომი საქართველოს ყველაზე უფრო ტკივილიან რეგიონში – სამცხე-ჯავახეთში მიმდინარე ეროვნულ-დემოგრაფიული პროცესების წარმოჩენის მცდელობაა. ჩვენ არა გვაქვს წამოჭრილი პრობლემების ორიგინალურობისა და სრულყოფილად წარმოჩენის პრეტენზია. უბრალოდ, გვსურს მკითხველს კიდევ ერთხელ გაეუზიაროთ ის ადამიანური ნალველი და ქართული სატკივარი, რომელსაც სამცხე-ჯავახეთი ჰქვია. ჯავახეთი მოუშუშებული ტკივილია სრულიად საქართველოსი. ამ ტკივილის მწვავე შეგრძნებამ გაგვაბედვინა ასეთი პრობლემატური საკითხის შესახებ ჩვენეული დამოკიდებულების მკითხველისათვის გაზიარება. ნაშრომი დაზღვეული არ არის ხარვეზებისაგან. ზოგიერთი საკითხის გაცნობისას მკითხველს შეიძლება გაუჩნდეს უკმარისობის გრძნობა. ეს ასეც უნდა იყოს. ყველა საქმიან შენიშვნას უმტკივნეულოდ მივიღებთ და გავითვალისწინებთ შემდგომი მუშაობის დროს.

მოსახლეობის რაოდენობრივი ცვლილებებისა და ეთნიკური შემადგენლობის კვლევა თანამედროვეობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საკითხია. იგი განსაკუთრებით აქტუალურია ისეთი ქვეყნისათვის, როგორც საქართველო, სადაც წლების განმავლობაში ხორციელდებოდა ანტიეროვნული დემოგრაფიული პოლიტიკა, რომლის წყალობით საქართველოს ზოგიერთ რეგიონში მკვიდრი ეთნოსი ეროვნულ უმცირესობად იქცა.

ანტიქართული დემოგრაფიული პოლიტიკა, მკვიდრი ეთნოსის შევიწროება, უცხოეთიკური ელემენტების კომპაქტური ჯგუფების შემოჭრა-დამკვიდრება, ქართველი ახალგაზრდების გახშირებული გარეეთიკური მიგრაციები, სოფლების დაცარიელება და სხვა უარყოფითი დემოგრაფიული მოვლენები წლების მანძილზე განაპირობებდა დემოგრაფიულ დაძაბულობას ჩვენს ქვეყანაში. ამ პოლიტიკის წყალობით 1800 წლიდან 1889 წლამდე საქართველოს მთელ მოსახლეობაში ქართველთა ხვედრითი წილი შემცირდა 89 პროცენტიდან 70,¹ პროცენტამდე.

აღნიშნული პოლიტიკის შედეგად ყველაზე მეტად დაზარალდა სამცხე-ჯავახეთი, სადაც რეალურად დადგა ქართული ეთნოსის ყოფნა-არყოფნის საკითხი.

სამცხე ჯავახეთი ისტორიულად ზემო ქართლში, მესხეთში შედიოდა. მესხეთი ზოგადი სახელწოდებაა და იგი სამცხის, ჯავახეთის, ტაოს, კლარჯეთის, შავშეთის, ერუშეთის, არტაანის, კოლას, აჭარის, ჭანეთის, ბასიანის, ლიგანის, აბოცისა და სპერის აღმნიშვნელი იყო. „ბაგრატიონთ მეფობასა შინა ყოველთა ამათ აღვილებთა და ქუეყანათა კრებით ეწოდა მესხნი. იგი ძუელი სახელი სამცხეთოსი სიმოკლისათვის მესხნი ითქმის“.² XIV საუკუნიდან მესხეთის ნაცვლად მკვიდრდება „სამცხე-საათაბაგო“, რადგან რეგიონის ხელისუფალთა საგვარეულოს დაუმკვიდრდა ათაბაგთა სახელი. ძვ.წ. XII–XI საუკუნეებიდან მოყოლებული მუსკებს (შემდეგდროინდელ მესხებს)

1. Нижарадзе Т. А., Хоштария З. В., Лапшвири Н. Г., Кавтрадзе А. С., Эргемлидзе Л. Т., Тенденция развития населения ГССР, Проблемы репродуктологии ГССР, Тб., 1987, с. 15 ასევე, საქართველოს მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობა, თბ., 1991, გვ. 7–8.

2. ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1973, გვ. 658.

ხეთურ-სუბარულ კონგლომერატში ყველაზე უფრო დაწინაურებული ადგილი უჭირავთ და ბედავენ უძლიერესი ასურეთის წინააღმდეგ ბრძოლასაც, რაც მათ მრავალრიცხოვნობაზეც უნდა მეტყველებდეს.

სამცხე-ჯავახეთი ისტორიული მესხეთის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი იყო. სახელწოდება „სამცხე“ — მესხთა ტომს უკავშირდება (სამესხე). ამჟამად სამცხეში შედის ახალციხის, ასპინძისა და ადიგენის რაიონები. სამცხის სამხრეთ-აღმოსავლეთით კი მდებარეობს ისტორიული ზაბახა-ჯავახეთი, რომელიც ქართული ტრადიციით დააარსა ქართველთა ერთ-ერთმა ეთნარქმა-ჯავახოსმა (ისტორიულად როგორც სამცხე, ისე ჯავახეთი მომიჯნავე თურქეთის ტერიტორიებსაც მოიცავდა).

სამცხე-ჯავახეთი პოლიეთნიკური რეგიონია. აქ ქართველების გვერდით ცხოვრობენ სხვადასხვა ერის წარმომადგენლები. დიდი სახელმწიფოების ჭიდილში ხშირად იცვლებოდა როგორც სრულიად საქართველოს, ასევე მისი ერთ-ერთი კუთხის, სამცხე-ჯავახეთის პოლიტიკური საზღვრები, რასაც თავის მხრივ მოსდევდა მის ტერიტორიაზე უცხოეთნიკური მასალების გაჩენა.

სამცხე-ჯავახეთში ოდითგანვე ქართველები ცხოვრობდნენ. XVI ს-ის II ნახევარში ოსმალეთმა შეძლო რეგიონის დაპყრობა და იქ დაამკვიდრა ოსმალური სოციალ-პოლიტიკური სისტემა. ქართველთა დიდმა ნაწილმა მიატოვა მშობლიური კუთხე და საქართველოს სხვა მხარეებს შეაფარა თავი. აყრილი მოსახლეობა მისდევდა გაქცეულ ფეოდალებს და უმთავრესად ქართლში, იმერეთსა და გურიაში ესახლებოდა.³ მესხთა ემიგრაციის ეს პროცესი გაგრძელდა მთელი XVI–XVII სს, ხოლო XVIII ს-ში მესხეთიდან ემიგრაციამ თანდათან იკლო და პოლიტიკური ვითარება ისე განვითარდა, რომ უკუპროცესი დაიწყო. კლასობრივი, სოციალ-ეკონომიკური მიზეზებისა თუ ლეგიონობის გამო ქართლ-კახეთიდან და იმერეთიდან გლეხკაცობა გამოიშვა და მესხეთში ესახლებოდა,⁴ ხოლო მეფის რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის შემდეგ კვლავ დაიწყო ქართველთა აყრის პროცესი. 1810 წ. ოქტომბერში ქართულ მილიციას ებრძანა ახალციხის საფაშოდან ქრისტიანული მოსახლეობის მასობრივი აყრა, რამაც შესამჩნევად შეამცირა ამ რეგიონში ქართველთა ხვედრითი წილი და ხელი შეუწყო მხარის შემდგომ კოლონიზაციას. 1828–29 წლების ომის შემდეგ ახალციხის საფაშოს ნაწილი დაიბრუნა საქართველომ. მესხეთიდან XVI–XVII სს. გამოქცეულ თავადაზნაურთა

3 ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. V, თბ., 1987, გვ. 29–30.

4 მ. ლომსაძე, სამცხე-ჯავახეთი, თბ., 1975, გვ. 321.

მთამომავლებმა პასკევიჩს მოსთხოვეს ყოფილი მამულების დაბრუნება, მაგრამ ამ რეგიონში ყაზახ-რუსების ჩასახლება იყო გადაწყვეტილი, თუმცა ეს მაშინ არ მოხერხდა.

XVIII—XIX სს-ბის მიჯნაზე სამცხე-ჯავახეთის ტერიტორიაზე ჩამოსახლება იწყეს თარაქამებმა (ყარაფაფახელებმა), ქურთებმა, ბერძნებმა, ლეკებმა.* 1828-29 წლების ომის შემდეგ მეფის მთავრობამ ამ რეგიონში მცხოვრები ქართველი მაჰმადიანები თურქებად მონათლა და აიძულა ისინი აყრილიყვნენ მშობლიური მიწიდან. აღნიშნულ ტერიტორიაზე პასკევიჩისა და ბებუთოვის ინიციატივით ჩამოსახლეს სომხები არზრუმიდან, ბაიაზეთიდან, ყარსიდან, არდაგანიდან. სულ 14044 ოჯახი, დაახლოებით 90 ათასი სული. ემიგრანტებს წინ მოუძღოდა სომხური ეკლესიის მეთაური — კარაპეტა, რომელმაც ქართულ მიწაზე შემოსვლისთანავე დაიძახა: „ახალ სომხეთს გაუმარჯოს“. ორი ათასამდე არზრუმელი ხელოსან-ვაჭარი ჩაასახლეს ქ. ახალციხეში.⁶ ამასთან XIX ს-ში მოხდა აქ ჩამოსახლებული ქურთების დიდი ნაწილის გასომხება. სამაგიეროდ, რუსეთმა ქართველი მაჰმადიანები თავისსავე სამშობლოში გადააგვარა. მათ თანდათან დაივიწყეს ენა, შეიცვალეს ქართული გვარები, რადგან „ქართველი“ მათ შეგნებაში ნიშნავდა ქრისტიანს.

გვიანი შუა საუკუნეებიდან მოკიდებული მაჰმადიანთა მიერ სომხური მიწა-წყლის ხშირი აწიოკება აიძულებდა სომხებს გასცლოდნენ თავიანთ სამშობლოს. საქართველო სომხებისათვის ყველაზე უფრო მახლობელი ქვეყანა და სამეფო იყო, სადაც მათ თავისუფლად შეეძლოთ ცხოვრება. საქართველოში არასდროს არ ყოფილა სარწმუნოებრივი და ეროვნული დევნა.

თანაც ჩვენთან შემოხიზნულ სომხებს უფრო მეტი იმედი ჰქონდათ, რომ თუ გარემოება მათთვის ხელსაყრელად შეიცვლებოდა, იქიდან თავიანთ სამშობლოში აღვილად დაბრუნდებოდნენ. ამდენად, შემთხვევითი არაა, რომ XVII—XVIII საუკუნეებში საკმაოდ გაიზარდა სომხე ლტოლვილთა რიცხვი⁷. XIX ს-ის დამდეგისათვის საქართველოს ტერიტორიაზე 47 ათასამდე სომეხი ცხოვრობდა. აქედან ქაახალციხეში სახლობდა 0,5 ათასი.⁸

* ლეკები მალე გაითქვიფნენ ადგილობრივ მოსახლეობაში და თავიანთი ენისა და ზნე-ჩვეულებების აღარაფერი შერჩათ. ლეკების კვალი გვხვდება ახალციხეში, აბასთუმანში და სხვაგან. ზოგი ლეკიც გაქართველდა. ლეკების ჩამოსახლების მიმანიშნებელი უნდა იყოს ამ მხარეში ლეიშვილების გვარის გაჩენა.

6 შ. ლომსაძე, სამცხე-ჯავახეთი, თბ., 1975, გვ. 359.

7 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსი, თბ., 1941, გვ. 35, 37, 38, 53, 54, 57, 68, 74.

8 კ. ანთაძე, საქართველოს მოსახლეობა XIX საუკუნეში, თბ., 1973, გვ. 109.

1828-29 წლების რუსეთ-თურქეთის ომში სომხებს რუსული ორიენტაცია ეჭირათ. ამ ფაქტორმაც მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა სომხებისადმი რუსეთის დამოკიდებულების განსაზღვრაში. რუსებმა სომხები აპოლიტიკურ ხალხად მიიჩნიეს და თანაც, თავიანთ ერთგულ დასაყრდენად ჩათვალეს.

პროფ. ვ.ჯაოშვილის მიერ გაანგარიშებულია XIX საუკუნეში საქართველოში მცხოვრები სომხების რაოდენობა, კერძოდ, 1800 წელს საქართველოში ცხოვრობდა 47 ათასი სომეხი, 1832 წელს კი თითქმის გაორმაგდა.⁹ სომხური მოსახლეობის რაოდენობრივი ზრდის შესახებ ნათელ წარმოდგენას გვაძლევს შემდეგი მონაცემები:

ცხრილი № 1

სომეხთა რაოდენობრივი ზრდის დინამიკა 1800–1897 წლებში*

წლები	სომხების რაოდენობა საქართველოში (ათასობით)	სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობა (ათასობით)
1800	47,0	37,0
1832	84,0	65,0
1865	122,6	86,8
1886	172,9	122,6
1897	197,0	141,5

საქართველოში ესახლებოდა და თავს აფარებდა არა მარტო თურქეთიდან, არამედ ირანიდან გამოქცეული მოსახლეობაც, რასაც ვერ უარყოფენ თვით სომეხი ავტორებიც.¹⁰ ა. წერეთლის თქმით „სომხები ისე არიან შემოჭრილი ჩვენი ერის ორგანიზმში, როგორც „წურბელა და მატლი კბილისა.“

სომხების გადმოსახლებამ ძირეულად შეცვალა სამცხე-ჯავახეთის ეთნიკური შემადგენლობა. 1800 წლისათვის აქ თითქმის მთლიანად ქართველები სახლობდნენ,¹¹ რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ კი მდგომარეობა შეიცვალა

⁹ ვ.ჯაოშვილი, საქართველოს მოსახლეობა XVIII-XIX საუკუნეებში, თბ., 1984, გვ. 67, 68, 69, 70, 77.

* ცხრილი ეყარება ა. თოთაძის მონაცემებს, იხ. ა. თოთაძე, საქართველოს დემოგრაფიული პორტრეტი, თბ., 1993, გვ. 225.

¹⁰ Арутюнян П. Т., Освободительное движение армянского народа в первой четверти XVII века, М., 1954, с. 255-257.

¹¹ ვ.ჯაოშვილი, საქართველოს მოსახლეობა XVIII-XIX საუკუნეებში, თბ., 1984, გვ. 68, 77.

ქართველთა საზიანოდ. სომხურ-ქართული ეკლესიის მესვეურებმა დააწესეს სომხური ტიპიკონი. ისინი ცდილობდნენ ქართველებისათვის გაეგივივებინათ ეროვნება და რელიგიური აღმსარებლობა. ამასთან, ცარიზმმა კათოლიკე ქართველები სომხებად მონათლა, შემდეგ კი ქართველ კათოლიკეთა ეკლესიებში აიკრძალა წირვა-ლოცვა მშობლიურ ენაზე სომხების სასარგებლოდ.¹²

ამ პოლიტიკის შედეგად ქართველთა რაოდენობა მკვეთრად შემცირდა. ბევრი ქართველი რელიგიური კუთვნილების მიხედვით სხვა ეროვნებად ჩაწერეს. მაგ. 1886 წელს სოფელ ხიზაბაგრაში 1363 ქართველიდან 1356 სომხადაა ჩაწერილი, რადგან ისინი აღიარებდნენ სომხურ კათოლიკურ რელიგიას.¹³

ქართველი კათოლიკენი XVIII ს-ში წირვა-ლოცვას ლათინურ ენაზე ასრულებდნენ. 1757 წ. წმინდა კონგრეგაციისაგან კვლავ მიიღეს ნებართვა, რომ სახარება შეესრულებინათ მშობლიურ ენაზე. ოსმალები დევნიდნენ როგორც ლათინურს, ისე ქართულს. სომხებს კი შედარებით თავაზიანად ეპყრობოდნენ. ამიტომ ქართველი კათოლიკე მღვდელი იძულებული გახდა წირვა-ლოცვა შეესრულებინა სომხურ ენაზე. ამ ხერხმა ბევრს ქრისტიანობა შეუნარჩუნა, მაგრამ ეროვნულობას გამოუსწორებელი ზიანი მიაყენა. მტრების ამ გამიზნულმა ნაბიჯმა ნაყოფი გამოიღო და „ქართველი იაკობი აკოფად აქცია“.¹⁴

უცხოეთნიკურ გარემოში მოხვედრილი სომეხთა კომპაქტური ჯგუფები ქმნიდნენ ძლიერ საეკლესიო-რელიგიურ თემებს და სოციალურ თუ ეკონომიკურ ლანდშაფტს ისე ცვლიდნენ, რომ სოფელი უძველესი სომხური დასახლების შთაბეჭდილებას ტოვებდა. უფრო მეტიც, მათ არა მარტო შეინარჩუნეს თავიანთი ეთნიკური იერსახე და ეროვნული რელიგია, არამედ კათოლიკობის საფარქვეშ ხელი შეუწვეს ქართულ ფენებში სომხურ სულიერ ფასეულობათა დამკვიდრებას.* აღნიშნულმა ფაქტორმა ქართველ კათოლიკებს ეთნიკური ასიმილაციის, ხოლო ქართულ ეთნოსოციალურ ორგანიზმს ერთიანობის შენარჩუნების საფრთხე შეუქმნა. XIX ს-ის 80-90-იან წლებში გაზეთ „მშაკი“-ს ფურცლებზე იბეჭდებოდა სტატიები, რომლებშიც უარყოფილი იყო კათოლიკე მესხთა ქართველობა. 1886 წელს კათოლიკურ ეკლესიე-

12 დ. კოვრაძე, განათლება და კულტურა სამცხე-ჯავახეთში, თბ., 1993, გვ. 25-26.

13 ა. თოთაძე, საქართველოს დემოგრაფიული პორტრეტი, თბ., 1993, გვ. 228.

14 აღ. ფრინელი, დიდებული მესხეთი, თბ., 1991, გვ. 40-49.

* ნ. მგელაძე, ხელნაწერი პირადი არქივიდან, (ხელნაწერით სარგებლობისათვის ავტორს მადლობას მოვახსენებ).

ბში აიკრძალა ქართული ენა. ღვთისმსახურება წარმოებდა სომხურ ენაზე. აიკრძალა ლათინური ტიპიკონი, რამაც ქართველი კათოლიკენი სომხურ ტიპიკონს დააკავშირა. ამგვარ საეკლესიო პოლიტიკას ქართველობა არასოდეს შეგუებია და ეს საკითხი არაერთხელ დაუსვამთ კიდეც რომის პაპთან, თუმცა ეპტიკანი ქართული რიტის დამტკიცების საქმეს არ სწყალობდა (იხ. შ.ლომსაძე, მ.თამარაშვილი და ქართველი კათოლიკენი, თბ., 1984).

სომხები ყოველ ღონეს ხმარობდნენ, რათა ქართველები გრიგორიანული ეკლესიის გავლენაში მოექციათ. ზოგიერთი სომეხი ამ მიზნით საქველმოქმედო საქმესაც აკეთებდა. ისინი აგროვებდნენ ფულს და ქართველსა თუ სხვა ეროვნების ღარიბ ქალს წელიწადში ერთხელ სამზითოდ ჩუქნიდნენ. მდიდარი სომეხი ხშირად მეზობელ ქართველებს სარჩოს მათი თვისტომების თანაბრად უნაწილებდა.¹⁵ ამ ხერხით სომხები ქართველთა მოსყიდვას ცდილობდნენ. სწორედ ამის შესახებ მოგვითხრობს მწერალი ვალერიან გაბაშვილი წიგნში „აიენიანი ქალაქი“, რომლის მიხედვითაც სომეხი ტერტერა ქართველს უხვად სთავაზობს ფულს სომხურ ეკლესიაში სიარულის სანაცვლოდ.

სომეხი როცა ქართველ ქალზე ქორწინდებოდა, ცოლიც სომხდებოდა, ხოლო თუ სომეხი ქალი ქართველზე თხოვდებოდა, პირობას ჩამოართმევდა საქმროს, რომ შეილი სომხურ რჯულზე მონათლებოდა, თვითონ კი სომხობას შეინარჩუნებდა. ეს პოლიტიკა გრძელდება დღემდე. ახალციხის მმარის რაიონული განყოფილების 1956-1979 წლების მასალებში ვერც ერთი შემთხვევა ვერ დავადასტურეთ, რომ ქართველის მეუღლე – სომეხი ქალი ქართულ გვარზე დაწერილიყოს, ხოლო სომხის მეუღლე – ქართველი ქალი ქორწინების შემდეგ ლოკუმენტებში ყოველთვის სომხად არის ჩაწერილი.

ეროვნული შემადგენლობის განსაზღვრისას შესაბამის გრაფაში აღნიშნული ამა თუ იმ ეროვნებისადმი მიკუთვნებულობა ყოველთვის არაა სანდო. ეს განსაკუთრებით ითქმის ქართველ მაჰმადიანებზე, ქართველ გრიგორიანებსა და ქართველ კათოლიკეებზე. ქართველი მონოფიზიტები (გრიგორიანები) ხშირ შემთხვევაში სომხებზე არიან მიკუთვნებულნი. არამართლმადიდებელი, ქართველი მოსახლეობის შეხედულებით, აღარ იყო ქართველი.

ასე მონათლენ სომხებად აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი, ფრანგებად – კათოლიკე ქართველები სამ-

¹⁵ ი. აბუაშვილი, ქართული გვარ-სახელები, თბ., 1994, გვ. 139.

ცხე-ჯავახეთში, ინგილოებად — მაჰმადიანი ქართველები ისტორიულ პერეთში, თურქებად — მაჰმადიანი ქართველები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში.¹⁶

ქართველთა გასომხებას ზოგჯერ ოფიციალური წრეებიც არ ეწინააღმდეგებოდნენ. ამასთან დაკავშირებით საინტერესო ცნობას გვაწვდის ა.წერეთელი: „ერეკლე II-ს ახლდა ერთი იმერელი შანშე გამყრელიძე, რომელიც ძალიან უყვარდა ეაჟკაცობისათვის. ერთხელ მეფემ ჰკითხა: შანშე, მოწყენილი რადა ხარო?

— ქალი მიყვარს! — მიუგო დარცხვენით.

— მერე რატომ არ შეირთავ?

— ქალი არ შერება!

— როგორ? რა დაგიწუნა, თეატანადობა თუ ეაჟკაცობა?

— არც ერთი, მაგრამ სომხის ქალია და ჩემ რჯულს ერიდება.

— მეტი არაფერი? არ იცი, რომ ისინი ქრისტიანები არიან? თუ ის არ გადმოდის, შენ გადადი იმათ წესზე და დაიწერე ჯვარიო“. ასეც მოხდა. დღეს მათი შთამომავლები შანშიაშვილები არიან, მაგრამ სომხებად იწერებიან.¹⁷ XIX ს-ის II ნახევარში ქართული მიწების დიდი ნაწილი სომხებმა იგდეს ხელთ, ამ მამულების გლეხებმა კი მიიღეს ახალი მებატონის სარწმუნოება. უფრო მეტიც, მთავრები და თავადიშვილებიც კი ზოგჯერ ზიარებაზე სომხურ საყდარში დადიოდნენ. მაგ. ალ. ბაგრატიონმა (1770—1844) ჯვარი ეჩმიაძინის ეკლესიაში დაიწერა. 1795 წლის შემდეგ თბილისში და სპარსეთში მცხოვრებთაგან სომხურ სარწმუნოებაზე მონათლენ: ლოლაძეები, გორგაძეები, გოგიძეები, სიხარულიძეები, შიოშვილები, გაბაშვილები, მენაბდეები, მენალარიშვილები, ჩერქეზიშვილები, ეპიტაშვილები, ზუბალაშვილები, წერეთლები, მამულაშვილები, ბაქრაძეები და სხვები.¹⁸

ზოგიერთმა გვარმა არქიტექტონიკის ცვლილების მიუხედავად მაინც შეინარჩუნა ქართული ენის ნიშნები. ამის მაგალითია ერთ-ერთ ახალციხურ ხელნაწერში დაფიქსირებული გვარები: თათულათი, ამხერიათი, ბეროთი, კრუხათი, გორელი, ხიზაბაერელი, კრუხიჭამიათი, ხოშათი, მწარეპანტათი, ჭიაბურათი და ა.შ.

16 რ. თოფჩიშვილი, ქართველი მაჰმადიანები, ქართველი კათოლიკები, ქართველი გრიგორიანები, დიდგორი, თბ., 1991, გვ. 32—34.

17 ა. წერეთელი, ჩემი აღსარება, გაზ. „თემი“, 1911, № 8.

18 ი. ანუაშვილი. ქართული გვარ-სახელები, თბ., 1994, გვ. 100—101.

ახალციხის რაბათის სასაფლაოზე დასაფლავებულია კათოლიკეთა არქიმანდრიტი პავლე შაჰყულიანი, რომლის წინაპრები ჭინიშუაშვილები სამცხეს ქართლიდან გადასახლებულან.

ანტიქართული დემოგრაფიული პოლიტიკის თვალსაჩინო მაგალითია 1828-1830-იან წლებში არტაანის ოლქის სოფელ ველიდან ჯავახეთის სოფლებში: ტურცხში, კარტიკამში, კულიკამში, ბევრასა და ხულგუმოში ჩამოსახლებულ — კათოლიკე ქართველთა გასომხების ფაქტი. ამ სოფლებში მცხოვრები ოქროიანები, ელიზბარიანები, ხუციანები და სხვა გვარის მცხოვრებნი ადრე ქართულ გვარებს (ოქრუათი, ასლანათი...) ატარებდნენ. თვით ფუძე, დასახლებული გვარებისა, ქართულია. მათ გასომხებას ხელი შეუწყო ცარიზმმა. ამოქმედდა პროპაგანდისტული მანქანა, თითქოსდა ყველა კათოლიკი იყო სომეხი. საბჭოთა ხელისუფლების წლებშიც ამ მხრივ სასიკეთო არაფერი გაკეთებულა. 1930-იან წლებში სოფელ ბევრადან ათეულობით ახალგაზრდა სწავლობდა ახალქალაქის ქართულ სკოლაში. ჩვენი წაყრუებით ხელი შევეწყვეთ ამ მცირე ნაწილის გასომხებასაც. ეთნოგრაფ ნ.ვოლკოვას დაფიქსირებული აქვს მეტად საინტერესო ფაქტი. ვარდისუბანში (დმანისის რაიონი) ცხოვრობდნენ ქართველები და სომხები. სომხები ეწერებიან მიქაელიანცებად, მარქარიანებად, ავაქიანებად და ა.შ. პასპორტში უწერიათ სომეხი, მაგრამ ენით, კულტურით, ზნე-ჩვეულებით ქართველები არიან. სომხური ენა არ იციან. გარეგნულად ისეთი სურათი იქმნება, რომ თითქოსდა მოხდა სომხების გაქართველება. სინამდვილეში კი წარმოშობით ქართველები იყვნენ, რომლებიც 100-დე წლის წინათ მოსულან და დიდძალი თეთრადები და გორელი მენაბდიშვილები ყოფილან. აქაურებს კარგად ახსოვთ — სომეხმა მემამულემ როგორ შეუცვალა ქართველებს გვარები სომხურადო.¹⁹

სომეხთა შემოსახლება საქართველოში არც შემდგომ პერიოდში შეჩერებულა. 1915 წელს ადგილი ჰქონდა სომეხთა გენოციდს თურქეთში, რომელმაც 1,5 მილიონი ადამიანი შეიწირა. თვითმხილველ ფირბიუხერის თქმით თურქები შიმშილით კლაედნენ, მასობრივად აუპატიურებდნენ, ყურებსა და ცხვირებს აჭრიდნენ და შუაზე ხლეჩდნენ განაწამებ მოსახლეობას, ორსულ ქალებს მუცლებს უჭრიდნენ, ბავშვებს უზოცავდნენ, მამაკაცებს კი ერთმანეთზე აბამდნენ და წყალში ყრიდნენ.²⁰ ქართველებმა აქაც გამოიჩინეს გული-სხმიერება და დახმარების ხელი შეაშველეს გაჭირვებულ სომხებს. მათ კი

19 Волкова Н.Г., Этнические процессы в Грузинской ССР, Этнические и культурно бытовые процессы на Кавказе, м., 1978, с.17

20 Фирбюхер Г., Армения 1915, Ереван, 1991, с. 7, 57, 61.

სანაცვლოდ ქართული მიწები სომხურად გამოაცხადეს და დაიწვეს ქართველთა შეეიწროება, მიწების დასაკუთრება, რათა მცოცავი დემოგრაფიული გრაფიკით დაიპყრონ საქართველოს ტერიტორიები, XX საუკუნის პირველ ოცწლეულში ომიც კი გამოგვიცხადეს.

1918 წელს სტამბოლში დაიბეჭდა რუკა პარიზის საზავო კონფერენციაზე წარსადგენად, რომლის მიხედვითაც თბილისი, ბორჩალოს, ახალციხის, ახალქალაქის მაზრები, მცხეთა, გორი, ბათუმი და ბათუმის ოლქი „დიდი არმენიის“ საზღვრებში იყო მოქცეული.²¹ 1919 წელს დაშნაკებმა კვლავ დაბეჭდეს „დიდი სომხეთის“ ახალი რუკა, სადაც სომხეთ-საქართველოს საზღვარი მდ.მტკერის გაყოლებითაა აღნიშნული. ასეთ რუკაზე კუთვნილი მიწებიდან ღორე და ალავერდი სომხეთს გადაეცა. სამცხე-ჯავახეთის მისაკუთრების მიზნით, „დიდი სომხეთის“ სახელმწიფოს შექმნის შორეული გეგმების სარეალიზაციოდ კვლავ წამოაყენეს ახალი მოთხოვნები (დაწვრილებით იხილეთ: ი.ჯავახიშვილი, საქართველოს საზღვრები ისტორიულად და თანამედროვე თვალსაზრისით განხილული, ისტორიული რარიტეტები, თბ., 1989).

1970 წელს ერევნის სახელმწიფო უნივერსიტეტმა კვლავ დაბეჭდა „დიდი სომხეთის“ რუკა (ტირაჟი – 50 ათასი), სადაც აღმოსავლეთ საქართველო პერიოდების მიხედვით ყოველთვის სომხეთის ფარგლებშია მოქცეული. 1971 წელს გამოიცა ხაჩატურიანის შრომა „ჯავახკას სომხური ხალხური ცეკვები“, სადაც ჯავახეთი „სომხეთის განუყოფელ ნაწილად არის წარმოდგენილი. სომხურადაა მონათლული სამცხე-ჯავახეთში შემორჩენილი ქართული ცეკვები, ხალხური დღესასწაულები (ყვენობა, ბერიკაობა, ლაზარობა...), ქართული ქორწილიც. თბილისის უნივერსიტეტში აღზრდილმა, კ. კეკელიძის ასპირანტმა მურადიანმა კი „სი“-ბოლოსართით დაბოლოებული ყველა გეოგრაფიული სახელი (ბოლნისი, თბილისი, კრწანისი, კუმისი, მანგლისი, ყინწვისი, ურბნისი...) სომხურად გამოაცხადა (იხ. საქ. მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“, 1971, №3).

სომეხთა შორსგამიზნულ ზრახვებს ემსახურება ქართველ ბაგრატიონთა წარმომადგენლების, ასევე გამოჩენილ პირთა (რუსთაველი, ჯავახიშვილი, სტალინი...) სომხებად მონათვლის დაუსრულებელი ძიებანი.

1983 წ. ერევანში 100-ათასიანი ტირაჟით გამოცემულ „სომხური საბჭოთა ენციკლოპედიის“ IX ტომში მოთავსებულია სტატია ივანე ჯავახიშვილის შესახებ (სურათთან ერთად). იქვე დაბეჭდილია სომეხი ისტორიკოსის ერემი-

21 ვ. ნოზაძე, საქართველოს აღდგენისათვის ბრძოლა მესხეთის გამო, თბ., 1989, გვ. 13.

ანის წერილი „ჯავახქ“, რომლის მიხედვითაც ქ.თმოგვი სომხური სამთავრო-
ბო სახლის მხარგრძელ (ერკაინაბაზუკ) თმოგველთა შტოს სამთავრო რეზი-
დენციას წარმოადგენდა. შემდგომში მხარგრძელთაგან ბევრი გადასახლდა
ქართლში და თავიანთი მშობლიური „სომხური“ მხარის ჯავახეთის მიხედ-
ვით მიიღეს გვარი – ჯავახიშვილი.

სხვათა შორის, თვით სომხური მატთანე უარყოფს მხარგრძელთა სომხო-
ბას. მათი ძირითადი ნაწილი ქურთები იყვნენ. ეს შესანიშნავად იცის ერემი-
ანმაც, მაგრამ ამდაგვარი მტკიცება ემსახურება პოლიტიკურ მიზნებს
ჯავახეთი სომხეთის რეგიონად გამოაცხადოს. რაც შეეხება თმოგველ მხარ-
გრძელებს, ისინი ქართველები იყვნენ, ხოლო ჯავახიშვილები თორელთა
საგვარეულოს განშტოებაა და არა თმოგველთა (იხ. ქართული საბჭოთა
ენციკლოპედია).

სომეხთა ანტიქართულ მოღვაწეობას ფესვები ღრმად აქვს გადგმული.
ჯერ კიდევ 1650-იანი წლებიდან საზღვარგარეთ მცხოვრებმა ხითარისტებმა
საერთოდ უარყვეს საქართველოს არსებობა და რომის პაპის წინაშე განაც-
ხადეს, რომ „კონგრეგაციის“ მიერ საქართველოდ მიჩნეული ადგილები საქა-
რთველ²² კი არა, სომხეთიაო. ეს განცხადება უარყო შემდეგ პიეტრო დელა
ვალემ.

გიორგი XII ასე ახასიათებს სომხის ბუნებას: „სომეხნი გაბნეულნი სპარ-
სეთსა, ოსმალეთსა და სხვაგან, არიან ყოვლად დაცემულნი ზრდილობითა;
უქონელნი მამულისა, არიან უქონელნი სიყვარულისა თვით კეთილსა
მოქმეთადმი მათისა, არ იციან რა უყვარდეს, ვინ უყვარდეს, რას ეტრფოდეს.
სახლი მათი სხვათა ადგილზედ, ეატრობა მათი უცხოთა ნათესავთან,
მეგობრობა სიცრუითი შესაძინებლად რისამე. ერი ესე ახალ ისრაელად
წოდებულ იქმნა, ეატარი მსყიდავი და გამყიდავი, ცრუ, მატყუარი უპირო და
უპურო. ერთგული მისი, ვისგანაც აქვს გამოსარჩენი. დავით აღმაშენებელი,
რომელმაც იგინი შემოიხიზნა და დაასახლა გორსა, თვით ინანოდა, ოდეს
იზილა გარყენილი თესლი. სომეხსა შეარჩინე ერთი ბისტი, ერთ თვეზე გაზდის
ერთ თუმნად, ჩვენე მოგვატყუებს და ჩვენივე გამდიდრდება. დიდად საენოა
ჩემისა სამეფოსათვის თესლი ესე გაბნეული. დიდად საშიშნი და
მოსარიდებელნი“ (იხ. პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი XII-ისა, 1978, გვ.
141-144).

22 ი. აზუაშვილი, ქართული გვარ-სახელები, თბ., 1994, გვ.129.

კრწანისის ომის დროს სომხები ორმაგ თამაშს ეწეოდნენ. აღმაშენებლის ფულს უგზავნიდნენ, მოუძღოდნენ ქართლ-კახეთის დასაპყრობად, ამავე დროს რუსებსაც ეპატიუებოდნენ საქართველოში საბატონოდ. ი. ჯავახიშვილის თქმით სომეხთა კათალიკოსმა ლუკამ საქართველოს ასაოხრებლად აღმაშენებლის ასი ათასი მანეთი მისცა, ხოლო არტემ არარატელმა და სომხებმა გააპარეს თბილისში პატიმრად მყოფი სპარსეთის ელჩი (ი. ჯავახიშვილი, საქართველოს საზღვრები ისტორიულად და თანამედროვე თვალსაზრისით განხილული, გვ. 31). არტემ არარატელი – რუსეთის ჯაშუში ხელს უწყობდა საქართველოს დასუსტებას, რათა მის ნაოხარზე „დიდი სომხეთი“ აეშენებინათ.

სამწუხაროდ, სომხებს განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვით ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების საქმეშიც. სომეხთა კათალიკოსი იოსებ არღუთინსკი ჯერ კიდევ პეტერბურგში ყოფნისას იქაურ სომხებს საქართველოს საწინააღმდეგოდ იყენებდა. იგი დიდ მუშაობას ატარებდა ძველი, დაკარგული „არმენიის“, ნაწილობრივ მაინც, საქართველოში გადმოსატანად, მაგრამ საქართველოს სამეფოს არსებობა წინ ეღობებოდა ამ გეგმებს.

არღუთინსკიმ ყველაფერი გააკეთა ქართული სახელმწიფოებრიობის მოსპობისათვის და მისი მეთაურობითვე თბილისის სომხობამ ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმება საზეიმო პარაკლისით აღნიშნეს. ამ მიზნით ეჩმიაძინიდან საგანგებო მისიით ჩამოვიდა სომეხთა კათალიკოსი. ქართული სამეფოს ძვის დაბნელებას იოსებ არღუთინსკიმ სომეხთა ხსნის დღე უწოდა.²³ მისივე დამსახურება უნდა იყოს საქართველოს საოკუპაციო რუსული ჯარის მეთაურად ქართველთა მოძულე სომეხი ლაზარევის დანიშვნა, რომელმაც გაუმწარა სიცოცხლე გიორგი XII-სა და მარიამ დედოფალს. მან „ღირსეულად“ ჩაატარა ბაგრატიონებისა და სრულიად საქართველოს აბუჩად აგდების ცერემონია, სიზარულთი აცნობა პავლე I-ს გიორგი XII-ის გარდაცვალება და საქართველოს დამოუკიდებლობის მოსპობის ცერემონიალი „იდღესასწაულა“ სიონში, სწორედ იქ, სადაც ბაგრატიონები ეკურთხებოდნენ სამეფო ტახტზე. ლაზარევის ბრძანებით საზეიმო პარაკლისი მეფის ძმას – ანტონ კათალიკოსს უნდა გადაეხადა. მისივე ბრძანებით სამეფო ოჯახის წევრები, მათ შორის დედოფალი მარიამი, ერეკლეს მეუღლე დარეჯანი, ბატონიშვილები უნდა დასწრებოდნენ ამ ღონისძიებას²⁴ და წაქცეული საქართველოს ჭირისუფალთ უზმოდ

23 თამარ და აკაკი პაპაძეები, მარიამ – უკანასკნელი დედოფალი საქართველოსი, თბ., 1989, გვ. 83.

24 იქვე.

უნდა მოესმინათ ეს დაუმსახურებელი განაჩენი. ეს იყო ქართველთა ბედის საშინელი დაცინვა, გენერალი ლაზარევი კი საქართველოს დამცირებით საკუთარ კარიერას იკეთებდა, მაგრამ ბოლომდე აღარ დასცალდა. სვედამწარებულმა მარიამ დედოფალმა გენერალი ლაზარევი მის ბოროტ ზრახვებს ხარივით დააკლა.

არც სომეხთა კათალიკოსს დასცალდა მისი ზრუნვის ნაყოფის ხილევა. „დიდი არმენიის“ შექმნის იმედები (პეტრე დიდისა და ეკატერინე II-ის პროექტები) დასამარდა, ზოლო საქართველოს სამეფოს დაცემისთანავე „დაეცა“ იოსებ არღუთინსკიც (1801 წ. 9 მარტს). რუსეთის „მფარველობით“ კი არც სომხებს უნახავთ დიდი ბედნიერება.

მაჰმადიანების მიერ სომეხთა რბევისა და გენოციდის დროს რუსეთს მათი დაცვა აზრადაც არ მოსვლია.

სომეხთა ანტიქართული საქმიანობა ახალ ფაზაში შევიდა 1990-იანი წლების დასაწყისიდან. ახალქალაქელი სომხები პირად საუბარში ჯავახეთის სომხეთისადმი კუთვნილებას „მიმტკიცებდნენ“, 1995 წ. დეკემბერში კი ბათუმში ჩამოსულმა ერთ-ერთმა სომეხმა მოქალაქემ სანაძლეოც კი დაუდო მასპინძელს – „ჯავახეთი წმინდა სომხური მიწაა“. ცოტა უფრო ადრე, ჟურნალ „Жизнь искусства“-ს რედაქტორმა გაიკ ადონცმა თბილისი „საბჭოთა სომხეთის დედაქალაქად“ გამოაცხადა (იხ. კ. ბუაჩიძე, შავი წიგნი, თბ., 1990, გვ. 24).

საქართველოში მცხოვრებ სომხებთან ყოველდღიური კავშირი ჰქონდა და აქვს ერმიაძინს. იგი ყოველმხრივ ეხმარება მათ და უშიშროების სამსახურის მსგავსი ორგანიზებული და დისციპლინებული ორგანოს ფუნქციებს ასრულებს. ერმიაძინი ყოველნაირად ცდილობს თავის სასარგებლოდ განაწყოს საქართველოში მცხოვრები სომხური და სხვა არაქართული ეთნიკური თვითშეგნების მატარებელი მოსახლეობა, თავს აჩვენებს როგორც ქომაცასა და მხსნელს. ამ მიზნით ჩამოყალიბებული აქვს აგენტურის ფართო ქსელი. საყოველთაოდ ცნობილია სილევა კაპუტიკიანის „საინსპექციო“ გაჯირითება ჯავახეთში, სადაც სომხურ მოსახლეობას „გულ-მკერდი გადმოუყარა“ და დააფიცა: „არიქა! ვილუპებით, ქართველები მიწას გვედავებიან და ხუთ შვილზე ნაკლები არ გააჩინოთ“. სომხები არ მალავენ თავიანთ ჩანაფიქრს. რუსთაველ სომეხს აზატ ველიანცს ამკარად უთქვამს: „ჩვენ, სომხები, ეშმაკი ხალხი ვართ. ჩვენი მიზანია განესახლდეთ მთელ საქართველოში და დავიპყროთ იგიო“.²⁵

25 კ. ბუაჩიძე, შავი წიგნი, თბ., 1990, გვ. 25.

კოთელიიდან (ახალქალაქის რაიონი) ახალქალაქისაკენ რომ მიედით, სომეხმა თანამგზავმა ქართველებს ბრალი დაგედო — „აღწერის მასალებში დამალეთ სომეხთა ზუსტი რაოდენობა, სომეხთა ნაწილი კი „გაქართველეთო“. მართალია, არიან გაქართველებული სომეხები, მაგრამ ბევრჯერ უფრო მეტია გასომეხებული ქართველი. მებაღეობის, ღარიბოების, მზარეულოების, მამასახლისოების, ვახტანგოების, მჭედლოების, კონტიეებისა და სხვათა ქართველობაზე მათი გვარების ძირებიც მიგვანიშნებენ. ბევრი მათგანი (მაგ. ყოფილი შახულოები, მანუკოები, აივაზოები...) იხეწებოდნენ ქართული გვარების აღდგენას*, მაგრამ ქართველობამ ვერც მაშინ გამოავლინა გამჭირაობა და წინდახედულობა. ქართველი მაშინაც და ახლაც ქართველობადაბრუნებულ ქართველს სომეხს ეძახის. ცნობილია განთიადელი (დმანისის რ-ნი) ფოლადიანების ბრძოლა — ფოლადაშვილები ვართ და ქართველებად ჩაგვწერთო, ისტორიული დოკუმენტებიც მოიხმეს, მაგრამ ყური არავენ ათხოვა. ამგვარმა გულარხეინობამ და ეროვნული პასუხისმგებლობის დეფიციტმა თუ რა მდგომარეობამდე მიგვიყვანა, საყოველთაოდაა ცნობილი.

სომეხები დღესაც აერცვლებენ ყალბ რუკებს და გვიყენებენ უსაფუძვლო ტერიტორიულ პრეტენზიებს. ჩვენი მხრივ კი გრძელდება გულარხეინობა. ასეთი აბების გადაყლაპვა მერე და მერე უფრო ძვირი დაგვიჯდება. გარკვეულწილად ჩვენი ბედოვლათობის შედეგიც იყო 1989 წელს, მაშინდელი საკავშირო სამთავრობო კარტოგრაფიული სამმართველოს მიერ გამოცემული ძვ. წ. III — ახ. წ. II საუკუნეების ამიერკავკასიის რუკა, რომელშიც საქართველოს ტერიტორია მტკვრის სამხრეთით — სომეხთად, ჩრდილოეთით კი ალანთა სამეფოდაა გამოცხადებული.

რამდენიმე წელია ჯაეახეთში გამოდის სომხური გაზეთი „ჯაეახქ“. იგი სახალხო მოძრაობა „ჯაეახქის“ ორგანოა. 1995 წ. ივლისის № 6-ში დაბეჭდილია „სახალხო მოძრაობა ჯაეახქის“ წერილი, მიმართული საქართველოს ხელისუფლებისადმი. ისინი მოითხოვენ პოლიტიკურ ავტონომიას, რომელიც განმტკიცებული იქნება კონსტიტუციით, ასევე საქმის წარმოება, მათ შორის სამართალწარმოებაც უნდა წარმოებდეს სომხურ ენაზე. „ამ უფლებების პირობებში მხარის მოსახლეობა დაცული იქნება ასიმილაციის საფრთხისა-

* ქართული გვარების აღდგენის საქმეს დიდი ამაგი დასდო ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორმა როლანდ თოფჩიშვილმა. იგი დღესაც პირნათლად ასრულებს ამ საშვილიშვილო საქმეს, რაშიც საზოგადოებისა და ხელისუფლების მხრიდან დახმარება სჭირდება.

განო". მათი ჩანაფიქრით „ჯავახქის“ სომხურ ავტონომიას უნდა ჰყავდეს საკუთარი ჯარიც. საქართველოს ხელისუფლებისადმი გაგზავნილ წერილში აცხადებენ, რომ არ ცნობენ „ჯავახქში“ პრეზიდენტის რწმუნებულის მმართველობას და იმუქრებიან: თუ არ გააუქმებთ ამ სისტემას, მძიმე შედეგები მოჰყვებაო. გაზეთში გამოქვეყნებულ ერთ-ერთ წერილში ისიცაა ნათქვამი, რომ ნინოწმინდის რაიონში გართულდა სომეხ-ქართველთა ურთიერთობა, საქმე კინალამ შეტაკებამდე მივიდა, რასაც მძიმე შედეგები მოჰყვება ყარაბაღისათვისო. ე.ი. სომხები თვლიან, რომ ქართველებთან კონფლიქტი უნდა გადაიდოს ყარაბაღის საკითხის მოწესრიგებამდე (იხ. აღ. აბდლაძე, რა სურთ სომეხთა გეოპოლიტიკოსებს, გაზ. „საქართველო“, 1996 წ., № 64,65).

სამწუხაროდ, ჯავახეთის სომხებს ფაქტობრივად მოპოვებული აქვთ ავტონომია, იბრძვიან მისი იურიდიული გაფორმებისათვის. შემდგომი ნაბიჯის გამოცნობა კი ძნელი არ არის – მოჰგლიჯონ ჯავახეთი საქართველოს. შორსგამიზნული პოლიტიკური ზრახვების შესასრულებლად სომხები ამზადებენ იდეოლოგიურ საფუძველს. ამ მიზნით გაიხსნა ახალქალაქში ერევნის უნივერსიტეტის ფილიალი, სადაც კითხულობენ „პატრიოტულ“, „ეროვნული სულის ამამაღლებელ“ ლექციებს სომხეთიდან ჩამოსული პროფესორ-მასწავლებლები – ერთიანი, დიდი სომხეთის შექმნის ღოზუნგით (რა თქმა უნდა, საქართველოს ხარჯზე).

ზოგიერთი ჩვენი პოლიტიკოსი ცდილობს ქართველ ხალხს სიმაართლე დაუმალოს და ამტკიცებს თითქოსდა ჯავახეთიდან საშიშროება არ გვემუქრება. ასეთ შეხედულებას დეზორიენტაცია შემოაქვს ქართულ აზროვნებაში. სულ ახლახან, ახალქალაქის ცენტრში, ლენინის ძეგლის პოსტამენტზე წამოჭიმეს მესროპ მაშთოცის ძეგლი, უძველეს ქართულ ციხესთან უცნობი სომეხი ჯარისკაცის ძეგლი აღიმართა სომხური წარწერით, მალე დაიდგმება მოსე ხორენელის ძეგლიც. ეს გამაღება ხელოვნებისადმი სიყვარულით რომ არ არის ნაკარნახევი, ცხადია, ძეგლები ხომ სომხებს ტერიტორიული პრეტენზიების წამოსაყენებლად სჭირდებათ. საფიქრებელია, რომ ჯავახეთის სომხურ პოლიტიკურ ორგანიზაციებს მფარველობენ არა მარტო სომხეთის, არამედ სომხური ემიგრაციის ფართო წრეებიც. ჩვენ კი ჯერ კიდევ აზრადაც არ მოგვსლია, რომ ახალქალაქში დაედგათ ქართული ძეგლი. როგორც ჩანს, შუა საუკუნეებში უფრო ძლიერი იყო ეროვნული პასუხისმგებლობა. ლაშა გიორგის სახელით მოჭრილი ფულის ზედწერილში რომ იკითხება – „გიორგი მეფე თამარის ძე, ჯავახთ უფალი“.

ქართული საისტორიო ტრადიციით ჯავახეთს მჭიდროდ უკავშირდება წმ. ნინოს საქმიანობა, ჯავახეთი მოფენილია ქართული სიძველეებით: ციხე-

კომპეხით, ქართული წარწერებით. სომხები კი შეგნებულად ანადგურებენ ქართული კულტურის ძეგლებს. ამახინჯებენ ისტორიას, დგამენ სომხურ ქანდაკებებს და ქმნიან იდეოლოგიურ საფუძველს შორისგამიზნული ზრახვების შესასრულებლად.

1996 წ. 7 თებერვალს სომხეთის ერთ-ერთ რაიონულ გაზეთ „ლარაგირ-ში“ გამოქვეყნდა ჟურნალისტ არგო კივირიანის სტატია „დიდი სომხეთი მცირე საზღვრებში – ეროვნული პროგრამა 2000 წლამდე“. ავტორი აღნიშნავს, რომ ქართველები – ეს „ორსახოვანი ხალხი“ ისაკუთრებენ სომხების კუთვნილ ელექტროენერგიასა და გაზს, სომხებს ძალით აქართველებენ, გადამწყვეტ მომენტში კი დალატობენო. ავტორი მოუწოდებს სომხეთის ხელისუფლებას მოითხოვოს ჯავახეთის ტერიტორიული დამოუკიდებლობა და თუ საქართველო არ იქნება თანახმა, მაშინ „გავათავისუფლოთ იარაღით ჩვენი მიწები, მითუმეტეს რომ ჩვენ ეს შეგვიძლიაო“ (იხ. გაზეთი „Московские новости“, 17–24 მარტი, 1996 წ. ასევე გაზ. „რეზონანსი“, 21–22 მარტი, 1996 წ.). ავტორი ქართველ ერს წარმოგვიდგენს როგორც ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებული მრავალრიცხოვანი ეთნიკური ჯგუფების კონგლომერატს*.

წერილში გამოთქმული პრეტენზიები მარტო ავტორის აზრი რომ იყოს, მასზე ყურადღებასაც არ გავამახვილებდით. ამ პოზიციას ზურგს უმაგრებენ გავლენიანი წრეები. სომხეთის შესაბამისი სამსახურები კი ყველაფერს აკეთებენ მოსახლეობის იდეოლოგიური დამუშავებისათვის. სომხების „მეგობრობა“ ქართველი ხალხისადმი კარგად გამოჩნდა აფხაზეთის ომის პერიოდში.

გაზეთმა „კაკასიონმა“ გამოამზეურა აფხაზეთში ქართველთა გენოციდის არაერთი ფაქტი. მაგ. სომეხ ბარბუქს შედგენილი ჰქონდა ქართველთა სიები, დადიოდა აფხაზებთან ერთად და წვაედა ქართველთა სახლებს. მის მიერ იქნა მოკლული 60 წლის შურა ქობალია და მისი მეუღლე, რომელსაც ყელი გამოსჭრა. ყელი გამოსჭრა აკაკი სიჭინავასა და მის ძმას სომეხი ეროვნების კბილის ექიმმა, სოფ. ფშაფში მცხოვრებმა სახელად ანდრიმ. ასეთი მაგალითების მოხმობა კიდევ შეიძლება, მაგრამ საკითხავია – რატომ არ დაგმეს სომეხთა ეს მხეცობანი ჯავახეთის მიტაცების უინით შეპყრობილი საზოგადოება „ჯავახქის“ წარმომადგენლებმა? რატომ ერთხელაც არ გახსენებიან, რომ მათი აფხაზეთში ჩასახლება ქართველთა დამსახურება იყო?

* სომხეთის რესპუბლიკის იუსტიციის სამინისტრომ ეს გაზეთი 3 თვით დახურა.

(ჩაასახლა ვასილ მჭავანაძემ). აფხაზეთის ომის დროს ორი სომხური ბატალიონი მოქმედებდა ქართველთა გასაულებლად.

როგორც ჩანს, სომხებს იმედი ჩაესახათ იმის გამო, რომ აფხაზეთი დაკარგეთ, მაგრამ იქნებ ყოველთვის ასე არ იყოს. ჩვენც გამოვფხიზლდებით და საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობა აღდგება.

„საქართველოში მცხოვრებმა ყველა ერმა და მითუმეტეს სომხებმა უნდა იცოდნენ, რომ ქართველი ხალხი საუკუნოვანი მეგობრული ტრადიციების გამგრძელებელია, მაგრამ, როცა რომელიმე ერი მოინდომებს სხვა ერების დაჩაგვრით ამალლებას, სხვების უბედურებით საკუთარ ბედნიერებას და სხვების ჩაყლაპვით გასუქებას, მე იმ ტომის თანაგრძნობა აღარ შემიძლია“ (აკაკი). ჩვენს წინაპრებს ყოველთვის ძმური განწყობილება ჰქონდათ სომხებთან. სწორედ ამან ათქმევინა სომხური მწერლობის კლასიკოსს — ოვანეს თუმანიანს: „თუ სამშობლოს მტერი მოადგება, ცოლ-შვილს მხოლოდ საქართველოში გაეხიზნავო“. ყალბი რუკების შედგენისა და უსაფუძვლო პრეტენზიების ნაცვლად ისტორიიდან უნდა გამოვიხმოთ ერთმანეთის შემპობილების მაგალითები, მასზე გაავამხვილოთ ორივე ხალხის ყურადღება, რათა სამსახური გაეუწიოთ მეგობრობის ძველი ტრადიციების აღდგენასა და განმტკიცებას. ამას გვაქვს ჩვენი წარსული. „ქართლის ცხოვრებაში“ ჰაოსისა და ქართლოსის ძმობის ლეგენდა უსაფუძვლოდ არაა აღმოცენებული და განუწყვეტელი „სისხლის წვიმების“ მიუხედავად, ქართველები საქმით უწყობდნენ ხელს ამ ძმობის განმტკიცებას. 1942 წ. ქართული მწერლობის კლასიკოსმა კ. გამსახურდიამ ქერევეანში ავეტიკ ისაკიანისა და დერენიკ დემირჩიანის თანდასწრებით შემდეგი სიტყვებით მიმართა სომეხ ხალხს: „ჩვენ, ქართველებს, თქვენ, მიტომ გვიყვარხართ, რომ ჩვენ ტყუპებივით ვგვყავართ ერთმანეთს. ჩვენი მთები, ჩვენი მდინარეები, ბოლოს ჩვენი ენები და არქიტექტურა ამჟღავნებს ამ ნათესაურ მსგავსებას. ჩვენი თაობის მოვალეობაა — არასოდეს არავის დაეანებოთ სისხლის წვიმებით გამტკიცებული სომეხ-ქართველთა ძმობა. ჩვენ შვილებს უნდა ეუანდერძოთ, ეს შემოიბოძა მტკიცედ დაიცვან“ (იხ. კ. გამსახურდია, რჩეული თხზ., ტ. VII, თბ., 1965, გვ. 276—278).

სწორედაც „ძმობას“ გულისხმობდა საქართველოს პრეზიდენტ ედუარდ შევარდნაძესთან ერთად ჯავახეთში ჩასული სომხეთის პრეზიდენტი ტერ პეტროსიანი, რომელმაც განაცხადა: „ის სომეხი, რომელიც ქართველის წინააღმდეგ მოქმედებს, უპირველესად, სომხეთის მტერია და ის ქართველი, რომელიც სომხების წინააღმდეგ მოქმედებს, საქართველოს მტერიაო“. ღმერთმა ქნას, სომხეთის პრეზიდენტის ეს გამონათქვამი ჩვენი შემდგომი ურთიერთობის განმსაზღვრელი ყოფილიყოს.

ბედუკულმართი ისტორიული წარსული მართოდენ მეზობელი ქვეყნების აგრესიული ზრახვებით არ არის განპირობებული. ბევრი რამ ჩვენი ბედოვლათობისა თუ ერის მესვეურთა არაგონიერული პოლიტიკის შედეგითაა. აბა რას უნდა მიეწეროს მშობლიური მიწების „წითელ თუმნიანებზე“ გაყიდვის უამრავი შემთხვევა: 1921 წელს სომხეთს გადაეცა ვორონცოვ-ლორეს რაიონი, აზერბაიჯანს — ზაქათალის ოლქი, გარეჯის ეელი, ქვემო ყარაიაზის სექტორი, ელდარი. 1925 წელს რუსეთს გადასცეს პილენკოვო, ხოლო 1927 წელს მელხესტი და ცეკარო (დუშეთის რ-ნი). (იხ. ლ. თოიძე, 25 თებერვლის შემდეგ); მეზობელმა თურქეთმა მიითვისა 13046 კვ.მ. (ხანძთა, ოპიზა, შატბერდი, პარხალი, ხახული, მიმნადორი, ტბეთი, ბორჩხა, ფანასკერტი, თუხარისი, არტაანი, კოლა, ანჩი, ართვინი, ტაოსკარი, ბანა, ოლთისი...). 1951-1958 წლებში რუსეთმა კვლავ მიითვისა 632 ათასი ჰექტარი (იხ. კ.თარგამაძე, ე.ჩიხრაძე, საქართველოს ტყის რესურსები, თბ., 1976). უფრო მეტიც, აწგანსკენებული პროფესორის, ივანე გიგინიეშვილის მიერ თურქეთიდან ჩამოტანილი რუკის მიხედვით სვანეთი და რაჭა ჩრდილო-კავკასიის, კერძოდ, „ჩერქეზული რესპუბლიკის“ შემადგენლობაში არის მოქცეული. საბედნიეროდ, სვანებისა და რაჭველების ქართველობა უდავოა და ამას მტკიცება არ სჭირდება, მაგრამ თუ ამ გამოხდომასაც წაუყურეთ, შეიძლება მომავალში ამის „დამტკიცებაც“ მოგვიხდეს.

შექმნილი რეალობა უმაღლესებს ნ.ლორთქიფანიძის სიტყვებს: „იყიდება საქართველო მინდორ-ველით, მთა-გორით, ტყით, ვენახით, სათესით... ჰყიდის ყველა: თავადი, მღვდელი, ავაზაკი, დიდი და პატარა, ჭკვიანი და სულელი, ღოთი და პირაკრული... იყიდება ყველგან, ქუჩაში და სახლში, თეატრში და სასამართლოში, სატუსაღოში, ეტლში, მატარებელში დილით და ღამით, სიცხეში და სიცივეში, დარში და აუდარში...“

ვისაც რამდენი სურს და როგორც უნდა: ნისიად, უფასოდ, ნაღდად, ღრობით და სამუდამოდ, ბანკის საშუალებით და ჩვენი დახმარებით“. თუ ამ გზით ვიარეთ, ვაჟას თქმისა არ იყოს „ჩვენი ტერიტორია მალე დაიფუყება და საქართველოს ნიადაგზე ისე აჭრელდება სხვადასხვა ტომთა და ერთა სოფელდაბანი, რომ თვით დახელოვნებული ეთნოგრაფი ზაგორსკი რომ წამოედგეს საფლავიდან, ელარ იცნობს აქაურობას და იკივლებს: ეს რა ქვეყანაა — საქართველოა თუ ეთნოგრაფიული გამოყენაო“?

სამცხე-ჯავახეთში სომხებთან ერთად ცხოვრობენ აგრეთვე სხვა ეროვნების წარმომადგენლებიც.

(რეკა გამოქვეყნდა ირაკლი ბუზნიკაშვილის მიერ, იხ.გაზ. „შანსი“, 1997 წ. 8–9 ოქტომბერი.)

როგორც ითქვა, ცარიზმში ამიერკავკასიაში როცა ასახლებდა უცხოეთ-მელებს, ორ მიზანს ისახავდა: სამხრეთის საზღვრების გამაგრებას და რუსი-ფიკატორული პოლიტიკის გატარებას. ამავე დროს, აილაგებოდნენ „აზიური ტომები“. ამიტომაც მთავრობამ მიზნად დაისახა სასაზღვრო ზოლში შეექმნა ეთნიკური სიჭრელე და ხელი შეეწყო მკვიდრი მოსახლეობის აყრა-გადასახლებისათვის. ამიტომაც შემუშავდა 80 ათასი მაღოროსიელი კაზაკის კავკასიაში ჩამოსახლების გეგმა, მაგრამ ეს მამინ ვერ მოხერხდა (უტრანსპორტობის, უგზოობის, კავკასიაში მიწების სიმცირის, იმპერიის სხვა რეგიონების კოლონიზაციის და სხვა ფაქტორების გამო). თუმცა 1852 წ. მაინც ჩაატარეს ექსპერიმენტი და 200 კაზაკური ოჯახი ჩამოსახლეს მაღოროსიიდან. მათ პურის თესვა-მოყვანის მეტი არაფერი იცოდნენ. ბევრს საქართველოში ცხოვრება არ მოუსურვებია. მხოლოდ 60 ოჯახი დარჩენილა საქართველოში და გადასახლებულა გორის მაზრაში – ამირეჯიბის მამულში (იხ. АКТЫ, т. XII, с. 10–16). ასე რომ მაღოროსიელი კაზაკების ჩამოსახლების გეგმა ჩაიფუშა და მათ ნაცვლად იწყება თურქეთიდან ქრისტიანული მოსახლეობის გადმოსვლა-დამკვიდრება. მათ შორის სომხებისა და ბერძნების, მაგრამ გადმოსახლებულთა რიცხვი იმდენად დიდი იყო, რომ ვერ მოხერხდა მათი მიწებით

დაკმაყოფილება ახალციხის საფაშოში. ამიტომ ბერძნები მათი სურვილისამებრ ჩაასახლეს წალკის რაიონში. თურქეთიდან ქრისტიანი მოსახლეობის გადმოსახლების შესახებ უხვი მასალაა დაცული საქართველოს ცენტრალურ ისტორიულ არქივში.*

მათი ჩამოსახლებით ხელისუფლებამ შეძლო სამხრეთის საზღვრების გამაგრება, მაგრამ მოსახლეობის გარუსება შეუძლებელი შეიქმნა. ამიტომ ცარიზმი მიზნის მიღწევას შეეცადა გამთიშველი მოძრაობის გავრცელებით. ამ მიზნით საქართველოში რუსი სექტანტების, დუხობორების ჩამოსახლება გადაწყვიტეს, რომლებმაც მალე ქართველებს, სომხებსა და თათრებს შორის გაბატონებული მდგომარეობა დაიკავეს. ისინი პირველად საქართველოში XIX ს-ის I ნახევარში ჩამოსახლდნენ.

რუსული ეკლესია სასტიკად სდევნიდა დუხობორებს. 1802 წ. მეფის ბრძანებით დუხობორები გადაასახლეს ტამბოვის გუბერნიაში, ხოლო 1841 წ. აქედანაც აყარეს და ამიერკავკასიაში, ძირითადად საქართველოში ჩამოსახლეს (829 კომლი).²⁶

უცხოეთნიკური ელემენტების დამკვიდრებას თან სდევდა ტოპონიმთა გადაკეთება, მოსული ხალხის ლექსიკის გაბატონება. ასე გაჩნდა რუსეთის გუბერნიების ქალაქების პარალელური სახელები: ტამბოვი-ტამბოვკა, ორიოლი-ორლოვკა, ვლადიმირი-ვლადიმროვკა, ეფრემოვი-ეფრემოვკა, გორელი-გორელოვკა, სპასკლექიკი-სპასოვკა და ა.შ.

ქართული ტოპონიმების ნაცვლად დღესაც გვესმის როდიონოვკა, კალინინი, ედანოვი, ტროიცკოვ, ფილიპოვკა და სხვა.

რუსული ტოპონიმების გარდა მოხდა ადგილობრივი სახელების შეცვლა თურქეთიდან გადმოსახლებული სომეხი მოსახლეობის მიერ. (მარტუნი, მიასნიკიანი, კიროვაკანი...). მათ მიერვე შეირყვნა ბევრი ქართული სახელიც. კუმურდო იქცა გუმბურდოდ, ჩაჩამძვრალა-ჩამდგურად, კაჭიო-კოჭიოდ (ქოჩიოდ), ბოჟანო-ბეჟანოდ, ღრტილა – იხტილად და ა.შ.

სამცხე-ჯავახეთში გარდა რუსებისა, სახლობენ აგრეთვე ებრაელები, უკრაინელები, აზერბაიჯანელები, ოსები, ბერძნები და სხვა ეროვნების წარმომადგენლები, რომელთა რაოდენობის შესახებ წარმოდგენას გვაძლევს შემდეგი ცხრილი:

* იხ. სცისა, ფონდი 2, აღწ. 1, საქმე 2648, ფონდი 77; აღწ. 1, საქმე 8; ფონდი 47; აღწ. 1, საქმე 16 და ა.შ. ასევე შ.ლომსაძე, სამცხე-ჯავახეთი, თბ., 1975 წ.

26 დ. კოჭორაძე, სამცხე-ჯავახეთი, წარსული და დღევანდლობა, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 2 მარტი, 1990 წ.

ცხრილი № 2

**მოსახლეობის რაოდენობა და ეროვნული შემადგენლობა
ახალციხისა და ახალქალაქის სანჯაყებში 1837-1838 წლებში***

სანჯაყების დასახელება და ეროვნება	კომლთა რაოდენობა	სულადობა
ახალციხის სანჯაყი (1837 წ.)		
ქართველები	68	421
მკვიდრი სომხები	2	10
გადმოსახლებული სომხები	1071	7331
სომეხი კათოლიკები	150	1103
მამაღიანები	249	1377
ახალქალაქის სანჯაყი (1838 წ.)		
ქართველები	70	468
სომეხი კათოლიკები	151	1121
სომხები	1084	7875
თურქები	244	1484
ქურთები	32	138

როგორც ცხრილიდან ჩანს, ქართველთა ზვედრითი წილი შესამჩნევად მცირეა. რეგიონის ეთნიკური სიჭრელე მკვიდრი ეთნოსის საზიანოდ ჩვენს ეპოქაშიც გაიზარდა. ქართველები ეროვნულ უმცირესობას წარმოადგენდნენ ახალქალაქისა და ნინოწმინდის რაიონებში. ახალციხის რაიონში კი შედარებით განსხვავებული მდგომარეობაა:

* ცხრილი შედგენილია სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის ზელანწერა ფონდის საფუძველზე ზელანწერი № 3143; ასევე სცისა, ფონდი 77, საქმე 48, ფურც. 44.

ცხრილი № 3
მოსახლეობის რაოდენობა და ეროვნული შემადგენლობა
ახალციხის რაიონში 1913–1959 წლებში*

წლები	კომლთა რაოდ.	მოსახლეობა	ქართველი	აზერბაიჯანელი	სომეხი	ქერტი	რუსი	ოსმალ	დანარჩენი
1913	5429	44230	8239	18376	14213	1951	779	522	150
1917	4831	40230	7056	16321	13284	2031	986	486	82
1931	6795	46830	7222	20246	14647	2427	1599	636	53
1959	—	49213	18458	—	25122	—	3510	—	738

როგორც ცხრილიდან ჩანს, ქართველ მოსახლეობას რაოდენობრივად სჭარბობენ აზერბაიჯანელები და სომეხები, 1959 წელს კი ქართველთა ხვედრითი წილი გაიზარდა, რაც დაკავშირებულია მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში სამცხე-ჯავახეთიდან მაჰმადიანი მოსახლეობის – თურქების, თარაქამების, გამაჰმადიანებული ქართველების გასახლებასთან. უნდა ითქვას ისიც, რომ თურქთა უღელქვეშ ყოფნის პირობებში ქართველთა ნაწილმა დაკარგა ქართული გვარი, დაივიწყა ქართული ენა. არც რუსეთის იმპერიის ხელისუფლების და არც საბჭოთა საქართველოს ხანაში არ შექმნილა ხელსაყრელი ვითარება ქართველთა ეროვნული თვითშეგნების გაღვიძებისათვის.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ აქ დიდი დანაშაული იქნა ჩადენილი; რელიგიის გამო მესხებს აცხადებდნენ და წერდნენ აზერბაიჯანელებად, თურქებად, უხსნიდნენ აზერბაიჯანულ სკოლებს. 1937 წ. მონაცემებით მაჰმადიანი მესხები აზერბაიჯანელებად ჩაწერეს.²⁷ სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობის ნაწილი ამის გამო პროტესტს აცხადებდა. მოითხოვდნენ ქართული სკოლების გახსნას. 1944 წ. 15 ნოემბერს სსრ კავშირის თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტის 1944 წ. 30 ივლისის დადგენილებით სამცხე-ჯავახეთიდან გაასახლეს მაჰმადიანი მოსახლეობის კომპაქტური ჯგუფები. გასახლებულთა რაოდენობის შესახებ ერთიანი აზრი არაა მეცნიერებაში. პროფ. მ. ლორთქიფანიძის აზრით, სამცხე-ჯავახეთიდან გაასახლეს 70–80 ათასი თურქი, თარაქამა, მაჰმადიანი

* ცხრილი შედგენილია სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის ზღანწერთა ფონდის საფუძველზე, ზღანწერი № 1085.

27 მ. ლორთქიფანიძე, ჩვენი ისტორიის ერთ-ერთი ყველაზე ტრაგიკული ფურცელი, გაზ. „კომუნისტი“, 1989, 27 ივნისი.

ქართელი.²⁸ ლ. ურუშაძე ასახელებს 90 ათასს.²⁹ მკვლევარ ნათმელაძის აზრით-13804 ოჯახი, დაახლოებით 60 ათასი კაცი და თვლის, რომ თურქები, ქურთები და ხემშილები გაასახლეს ეროვნული ნიშნის მიხედვით.³⁰

უნდა ითქვას, რომ ზემოთ დასახელებულ თურქულ და აზერბაიჯანულ მოსახლეობას შეადგენდნენ მნიშვნელოვანწილად მუსულმანი მესხები, ე.წ. „იერლი“ და წმინდა თურქული მოდგმის ტომები. მათი ერთფეროვან მასად წარმოჩენა განპირობებული იყო იმით, რომ მუსულმანი მესხების გარდა, „იერლად“ ადრევე მრავლად დაეწერნენ ანატოლიიდან ჩამოსული თურქები. ეს იყო პანთურქისტული პოლიტიკის შედეგი, რომელიც მიზნად ისახავდა მუსულმანური მოსახლეობის გათურქებას. სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდში, ასევე ახალციხის მმჩის ბიუროში დაცული დოკუმენტები და აღწერის მასალები ნათლად ადასტურებენ, რომ გასახლება ღელთა შორის მრავლად იყვნენ მაჰმადიანი ქართველები. სხვადასხვა სახის დოკუმენტებში დაფიქსირებული ქართული გვარების გვერდით მითითებულია ეროვნება „აზერბაიჯანელი“.³¹ ამგვარი პოლიტიკის წყალობით დამახინჯდა მაჰმადიან ქართველთა ეროვნული ცნობიერება. ამას ხელი შეუწყო საქართველოს დანარჩენი მოსახლეობის დამოკიდებულებამ ამ ხალხის მიმართ. ამის შედეგად რჯულშეცვლილ ქართველთა მხოლოდ მცირე ნაწილი თვლიდა ქართულს მშობლიურ ენად.

ფერღანის ტრაგედიის შემდეგ ახალი ძალით დაისვა ე.წ. „თურქი-მესხების“ პრობლემა. ამ თემაზე საბოლოო პასუხის გაცემა, რა თქმა უნდა, ძნელია, მაგრამ პრობლემა მაინც მოითხოვს გადაჭრას. 1944 წელს მუსულმანური მოსახლეობის გადასახლების შედეგად დაცარიელებულ სოფლებში დღეს ცხოვრობს როგორც ადგილობრივი, ისე მეზობელი მცირემიწიანი რაიონებიდან გადმოსული მოსახლეობა. ქართული ორიენტაციის მატარებელი მოსახლეობის ამ რეგიონში ჩასახლება სხვა სირთულეებთანაც არის დაკავშირებული. ჯერ ერთი, არაა რეგიონში თავისუფალი ადგილი მათი ჩასახლებისათ-

28 მ. ლორთქიფანიძე, ჩვენი ისტორიის ერთ-ერთი ყველაზე ტიპილადი ფურცელი, გაზ. „კომუნისტ“, 1989, 27 ივნისი.

29 ლ. ურუშაძე, ყური ვუგდოთ ზღაპრის ხმას, გაზ. „ლიტ.საქართველო“, 1989, 28 ივლისი.

30 მ.ნათელაძე, 1944 წელს საქართველოს საზღვრისპირა რაიონებიდან დეპორტირებული მოსახლეობის რაოდენობისა და ეროვნული შემადგენლობის შესახებ, „მაცნე“, ისტორიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1991 წ., №1, გვ. 167-168.

* სხვა მუსულმანებისაგან განსხვავებით ქართველი მუსულმანები თავს „იერლებს“, ე.ი. ადგილობრივებს ეძახდნენ.

31 თ. ფეტყარაძე, საეკლესიო-ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მასალები, 1991, ივლისი.

ვის, ამასთან დეპორტაციის შემდეგ შინაგანმა ჯარებმა შეიღწეს და გაანადგურეს მუსულმანური სასაფლაოები და დააბრალეს ქრისტიანულ მოსახლეობას, რითაც შეიქმნა რელიგიური შუღლის წინაპირობები.

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ბოლო პერიოდში გამწვავდა სომხებისა და მუსულმანების ურთიერთობა და მუსულმანთა იქ ჩასახლებას შეიძლება გაუთვალისწინებელი შედეგები მოჰყვეს. ამასთან ძლიერი, ცენტრალიზებული ხელისუფლების გარეშე ეს საკითხი ვერ გადაწყდება.

ქართული საზოგადოების აზრი ამ საკითხთან დაკავშირებით ორ ნაწილად გაიყო. ერთნი მოითხოვენ დეპორტირებულთა შერჩევით ჩამოსახლებას, ე.ი. იმათ ჩამოსახლებას, ვისაც აქვთ ქართული ორიენტაცია, მეორენი, კატეგორიულად ეწინააღმდეგებიან ასეთ ნაბიჯს. თვით სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობის დიდი ნაწილი წინააღმდეგია მათი აქ ჩამოსახლებისა. გამოკითხული ქართველი მოსახლეობის 83,2 პროცენტს შეუძლებლად მიაჩნია მაჰმადიან ქართულთა დაბრუნება, რადგან შიშობენ რომ საფრთხე შეექმნება მათ აქ ცხოვრებას.³²

ჩვენი აზრით, ქართული ორიენტაციის მაჰმადიანები ნელ-ნელა, ეტაპობრივად უნდა ჩამოვასახლოთ საქართველოს სხვადასხვა რეგიონებში, მაგრამ მდგომარეობის სრულ სტაბილიზაციამდე ეს საკითხი უნდა გადაიდოს. ამასთან, ეს არ არის მარტო წმინდა ქართული პრობლემა. საკითხის გადაწყვეტაში მონაწილეობა უნდა მიიღოს თურქეთმა, რუსეთმა, უზბეკეთმა. რაც შეეხება საქართველოს, ვფიქრობთ, რომ ჯერ უნდა განისაზღვროს ლტოლვილთა საქართველოში ჩამოსახლების ზუსტი პროგნოზი და შემდეგ გადაიდგას კონკრეტული ნაბიჯი. ამასთან, ჯერ უნდა გადაწყდეს აფხაზეთისა და სამაჩაბლოს პრობლემები.

1950-იანი წლებიდან სამცხე-ჯავახეთის რეგიონში შეინიშნება დემოგრაფიული ვითარების გაჯანსაღების ტენდენცია, თუმცა საერთო მდგომარეობა კვლავ მძიმეა:

როგორც ცხრილი №4-დან ჩანს, ახალქალაქისა და ნინოწმინდის რაიონებში მეტად დაძაბული დემოგრაფიული სიტუაციაა: პროცენტული თვალსაზრისით 1959 წლიდან 1989 წლამდე ქართველთა ხვედრითი წილი გაიზარდა: ადიგენის რაიონში – 9%-ით, ახალციხის რაიონში – 9,4 %-ით, ნინოწმინდის რაიონში – 1 %-ით, ხოლო შემცირდა: ასპინძის რაიონში 0,5 %-ით, ახალქალაქის რაიონში – 1,4 %-ით.³³ ქართველთა ხვედრითი წილის ზრდა დასახელებულ რაიონებში უპირატესად მექანიკური მატებითაა გამოწვეული; ხოლო შემცირება როგორც მექანიკური, ასევე ბუნებრივი კლებით.

32 თ. ფუტყარაძე, საველე ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დღიური, რე. №2

33 საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო კომიტეტის მასალებიდან.

ტხრილი № 4

**მოსახლეობის რაოდენობა და ეროვნული შემადგენლობა
სამცხე-ჯავახეთში 1959-89 წლებში***

რაიონები	ქართველი				სომხები				აზერბაიჯანელი				რუსი			
	1959	1970	1979	1989	1959	1970	1979	1989	1959	1970	1979	1989	1959	1970	1979	1989
ადიგენი	16187	17582	18007	19491	1627	1466	1263	1237	60	102	46	50	1271	676	484	294
ახალციხე	18878	21436	21702	25648	25753	25497	24035	23469	36	79	119	118	3684	2849	2910	3426
ასპინძა	9081	9929	9651	10753	2068	2421	2654	2565	—	—	—	—	60	95	56	45
ახალქალაქი	3566	3926	3067	3005	57209	63954	63692	63092	25	47	142	171	1647	1297	1788	1737
ნინოწმინდა	50	331	370	454	27090	32399	32231	33964	19	23	87	43	4616	4344	3830	3161

რაიონები	უკრაინელი				ოსი				ბერძენი			
	1959	1970	1979	1989	1959	1970	1979	1989	1959	1970	1979	1989
ადიგენი	187	162	75	65	59	89	81	73	38	38	21	23
ახალციხე	548	587	564	673	135	124	135	140	265	215	230	239
ასპინძა	—	—	—	—	8	3	9	21	20	8	14	15
ახალქალაქი	317	317	420	525	14	32	47	38	57	70	70	68
ნინოწმინდა	—	—	—	—	—	—	—	—	77	33	33	35

* აღწერის დროს აჭაროდან ორგანიზებული წესით ეკრ არაუნ იყო ჩასახლებული 1989 წ. 19 აპრილის შემდეგ ნინოწმინდისა და ახალქალაქის რაიონებში ქართველთა ხვედრითი წილი გაიზარდა 1315 ერთეულით. სტატისტიკური მონაცემები ამოკრებილია ადიგენის, ასპინძის, ახალციხის, ნინოწმინდისა და ახალქალაქის რაიონების სოციალ-ეკონომიკური ინფორმაციის განყოფილებიდან, აგრეთვე საქართველოს მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობა, სტატისტიკური კრებული, თბ., 1991, გვ. 22, 23, 42. ახალქალაქის რაიონში აღწერის მასალებში ქართველთა ხვედრითი წილი გაზრდილია 741 ერთეულით, ნინოწმინდის რაიონში კი — 249 ერთეულით, იხ. კ. გურგენიძე, მე ჯავახეთს რა მიშვდა, გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1991, 6 ნოემბერი.

რაც შეეხება მოსახლეობის საერთო რაოდენობას 1959 წლიდან 1989 წლამდე, გაიზარდა: ადიგენის რაიონში 1959-დან 1975-მდე; ასპინძის რაიონში — 11265-დან 13432-მდე; ახალციხის რაიონში — 50420-დან 54822-მდე; ახალქალაქის რაიონში — 62977-დან 69108-მდე; ნინოწმინდის რაიონში 32064-დან 37895-მდე, სულ სამცხე-ჯავახეთში მოსახლეობის საერთო რაოდენობა გაიზარდა 18912 ერთეულით.³⁴

მოსახლეობის რესპუბლიკათშორისმა მიგრაციებმა გავლენა მოახდინა სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობის ეროვნულ შემადგენლობაზე. შემცირდა რუსების, ებრაელების და სხვა ეროვნების წარმომადგენელთა არა მარტო ხვედრითი წილი, არამედ აბსოლუტური რაოდენობაც. მაგ. 1979 წელს 1959 წელთან შედარებით ახალციხის რაიონში რუსების ხვედრითი წილი შემცირდა 7,8-დან 5,8 პროცენტამდე, სომხებისა — 51,1 პროცენტიდან 47,7 პროცენტამდე, აზერბაიჯანელთა რიცხვი კი გაიზარდა 36-დან 119 კაცამდე.³⁵

არამკვიდრი მოსახლეობის წასვლა გამოწვეულია მშობლიურ ენაზე უმაღლესი განათლების მიღების, სამუშაოს შოვნის სურვილით, აგრეთვე, ბოლო პერიოდის მძიმე პოლიტიკური ვითარებით.

უკანასკნელ წლებში შეინიშნება ქართველი მოსახლეობის ხვედრითი წილის საგრძნობი ამაღლება ასპინძის, ადიგენისა და ახალციხის რაიონებში. თუ 1959—1979 წწ. ახალციხის რაიონში საშუალო წლიური ზრდის ტემპი შეადგენდა 1,5 %-ს, ანუ საშუალო რესპუბლიკურზე 0,25 %-ით მეტს, ქართველების ხვედრითი წილი გაიზარდა 37,4-დან 43,1 %-მდე (ანუ 5,7 %-ით). მოსახლეობის 1989 წლის აღწერის მონაცემებით კი 10 წლის მანძილზე კიდევ გაიზარდა ქართველთა ხვედრითი წილი 46,8 %-მდე.³⁶ აღნიშნული დემოგრაფიული სიტუაცია ამ რეგიონში ქართული მოსახლეობის ჩასახლება-ბითაცაა გამოწვეული.

შედარებით უკეთესი მდგომარეობაა ადიგენის და ასპინძის რაიონებში, სადაც ქართველების ხვედრითი წილი შესაბამისად 91,6 და 80,2 %-ა.³⁷ მაგრამ ამას ვერ ვიტყვით ნინოწმინდისა და ახალქალაქის რაიონებზე, სადაც ქართველობა შესაბამისად 1,2 და 4,3 %-ა.³⁸ მართალია, სტიქიით დაზარალებული მოსახლეობის ნაწილი ჩაასახელეს ამ რაიონებში, მაგრამ ვერ შევძე-

34 საქართველოს მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობა, სტატისტიკური კრებული, თბ., 1991, გვ. 22, 23, 24, 25, 42, 43.

35 სტატისტიკის სახელმწიფო კომიტეტის ახალციხის რაიონული განყოფილების მასალები.

36 საქართველოს მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობა, სტატისტიკური კრებული, თბ., 1991, გვ. 24, 25.

37 სტატისტიკის სახელმწიფო კომიტეტის ადიგენისა და ასპინძის რაიონული განყოფილების მასალები.

38 საქართველოს რესპუბლიკის სტატისტიკის სახელმწიფო კომიტეტის მასალები.

ლით მათთვის ცხოვრების ნორმალური პირობების შექმნა, რის გამოც ჩასახლებულთა ნაწილი უკან დაბრუნდა, დარჩენილი ნაწილი კი პოტენციური მიგრანტები არიან.

უნდა ითქვას ისიც, რომ 1883-1887 წწ. ახალქალაქის მაზრაში, რომელშიც შედიოდა დღევანდელი ნინოწმინდის რაიონიც, დაბადებულთა საერთო რაოდენობა შეადგენდა 14927 ერთეულს, რომელთა თითქმის ნახევარი ქართველებზე მოდიოდა.³⁹ ამიერკავკასიის მხარის ოჯახების სტატისტიკური აღწერის მიხედვით ახალქალაქის მაზრაში 1886 წელს 6081 ქართველი ცხოვრობდა.⁴⁰ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ანტიქართული დემოგრაფიული პოლიტიკა და ქართველთა ინტენსიური მიგრაცია რომ არა, დღეისათვის ჯავახეთში 16-18 ათას ქართველზე მეტი უნდა ყოფილიყო, მითუმეტეს, რომ ჯავახეთის ქართველები იმ დროს შობადობის მაღალი ტემპით ხასიათდებოდნენ. ამასთან, ჯავახეთში 1886 წლისათვის მცხოვრებ ქართველთა რაოდენობის ზემოთ დასახელებულ ციფრში არ იგულისხმებიან მუსულმანი ქართველები, რომლებსაც ცარიზში სუნიტ ან თურქულენოვან ქართველებს უწოდებდა. მუსულმანი ქართველები რაოდენობრივად სჭარბობდნენ ქრისტიან ქართველებს.

§ 2. ბუნებრივი მოძრაობა

რისი მესხეთი, რისი ქართლი, რისი თბილისი,
ზედ სზე სახელი დაერქვა სამშობლოს მიწებს...
ერის მყობადი, ერის ენა, ერის წარსული,
უკვე არაფრად აღარ უღირს შენს გულდიდ ხიზანს,
წინ ორი გზა გვაქვს, გამრავლება ან აღსასრული,
ფხიზლად სამშობლოც, სამშობლოც ფხიზლად!
ბაღათურ არაბული

მოსახლეობის რაოდენობრივი ცვლილებები მჭიდროდაა დაკავშირებული ბუნებრივ მოძრაობასთან. დღეისათვის სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობის რაოდენობრივი ზრდა ძირითადად არაქართული მოსახლეობის ბუნებრივი მატების შედეგია.

გასული საუკუნის მიწურულისათვის ახალციხის მაზრაში შემდეგი სურათი იყო:

39 სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის ზელანწერთა ფონდი, ზელანწერი № 3504.

40 ვ.გურგენიძე, მე ჯავახეთს რა მივირდა, გაზ „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1991, 6 ნოემბერი.

ოსრილი № 5
 შობადობა, სიკვდილიანობა და გუნებრივი გაზრდა
 ახალშობილთა რაოდენობა 1880—1886 წლებში

	დაბად							გარდაიცვალა							ბუნებრივი გატება						
	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886
ქართველები	105	93	100	102	74	116	105	63	65	45	75	56	53	85	42	28	55	27	18	63	20
სომხები	428	400	522	365	373	410	385	325	215	281	211	235	237	280	103	185	141	154	138	173	105
რუსები	15	15	8	12	12	8	10	46	32	16	32	4	3	3	31	17	8	20	8	5	7
გერმანელები	74	72	91	63	86	61	84	40	36	52	30	44	50	56	34	36	39	33	42	11	28
ხუც ეროვნები	18	12	12	19	17	15	25	15	12	9	17	5	8	6	3	0	3	2	12	7	19
სულ	640	592	633	561	562	612	610	549	360	401	365	344	351	430	109	232	232	196	218	261	180

* სტრუქტურულია სამხრეთ-დასავლეთის ოსტრალიაში ბუნებრივი დაბადების მასალების საფუძველზე.
 შედგენილია ფონდი, შედგენილი № 3447.

მოტანილი სტატისტიკური მასალა ცხადყოფს სომეხთა ბუნებრივი მატე-
ბის მაღალ ტემპებს ქართულებთან შედარებით. ანალოგიური მდგომარეობაა
ღლესაც:

სხრილი № 6

შოგადობა, სიკვდილიანობა, ბუნებრივი მატება
საშენა-გაყვანეთში 1986-89 წლებში*

რაიონები	წლები	დაიბადა	გარდაიცვალა	ბუნებრივი მატება
ადიგენი	1986	534	213	321
	1987	496	175	321
	1988	449	185	264
	1989	431	208	223
	1990	458	193	365
	სულ	2368	974	1494
ახალციხე	1986	1061	631	430
	1987	1005	700	305
	1988	996	418	578
	1989	978	451	527
	1990	892	491	501
	სულ	4942	2691	2341
ასპინძა	1986	347	113	234
	1987	339	112	227
	1988	329	119	210
	1989	295	105	190
	1990	362	113	249
	სულ	1865	562	1110
ახალქალაქი	1986	1624	415	1209
	1987	1572	245	1327
	1988	1688	362	1326
	1989	1369	242	1127
	1990	982	156	826
	სულ	7235	1420	5815
ნინოწმინდა	1986	1108	253	855
	1987	1013	237	766
	1988	942	288	654
	1989	973	251	722
	1990	899	269	630
	სულ	4935	1298	3637

* ცხრილი შედგენილია ადიგენის, ახალციხის, ასპინძის, ახალქალაქისა და ნინოწმინდის მუნიციპალიტეტების მასალების მიხედვით.

როგორც ცხრილი №6-დან ჩანს, შობადობის მაღალი ტემპებით გამოირჩევა ნინოწმინდისა და ახალქალაქის რაიონები. შესაბამისად მაღალია ბუნებრივი მატებაც. ნინოწმინდაში იგი 22,9 ერთეულის ტოლია (ყოველ 1000 კაცზე). დაახლოებით ასეთივე მდგომარეობაა ახალქალაქის რაიონშიც. 1988-1989 წლებში ახალქალაქის რაიონში დაიბადა 3057 ბავშვი, რომელთაგან ქართველი ქალის შობილი იყო მხოლოდ 73.⁴¹

სამცხე-ჯავახეთის სხვა რაიონებში შემდეგი ვითარებაა:

ცხრილი № 7

ბუნებრივი მატება სამცხეში 1989 წლისათვის*

რაიონი	მუდმივი მოსახლეობა ათასობით	მ. შ. ქალაქში (ათასობით)	სოფელში (ათასობით)	ბუნებრივი მატება 1000 კაცზე
ახალციხე	54,8	24,6	30,2	14,7
აღიგენი	21,2	1,2	20,2	15,6
ასპინძა	13,4	3,7	9,7	20,0

ცხრილი № 7-დან ნათელია, რომ ბუნებრივი მატების ტემპების მიხედვით სამცხის რაიონები საშუალო რესპუბლიკურზე მაღალია, მაგრამ მნიშვნელოვნად ჩამორჩება ჯავახეთის რაიონებს. ეს თავისებურება აიხსნება ჯავახეთის მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობით, სადაც მოსახლე სომხების შობადობის ტემპები გაცილებით მაღალია ქართველებთან შედარებით. სომეხთა შობადობის მაღალ ტემპებს სხვა ფაქტორებთან ერთად ჩვენი აზრით, განაპირობებს ფსიქოლოგიური მომენტიც — მცოცავი დემოგრაფიული გრაფიკით მაქსიმალურად აითვისონ ქართული მიწები.

80-იანი წლების პირველ ნახევარში სამცხე-ჯავახეთში შეინიშნებოდა შობადობის მცირე მატება, რაც გამოწვეული იყო შედარებით ნაადრევი ქორწინებით. უკანასკნელ პერიოდში კი იგი სტაბილიზებულია. ამჟამად სოფლებში შობადობა გაცილებით მაღალია ქალაქთან შედარებით.

რაც შეეხება სიკვდილიანობის მაჩვენებლებს, იგი საშუალო რესპუბლიკურს ემთხვევა და სამცხე-ჯავახეთში ყოველ 1000 კაცზე 8-9 ერთეულს შეადგენს.

41 სტატისტიკის სახელმწიფო კომიტეტის ახალციხის რაიონული განყოფილების მასალებიდან.

* ცხრილი შედგენილია ახალციხის, ასპინძის, აღიგენის, ახალქალაქისა და ნინოწმინდის მმართველობის მასალების საფუძველზე.

ასაკობრივი სტრუქტურის დეფორმაციის გამო სიკვდილიანობა სოფლად უფრო მაღალია, ვიდრე ქალაქად. მამაკაცებში უფრო, ვიდრე ქალებში.⁴²

უკანასკნელი წლების მანძილზე ბავშვთა სიკვდილიანობის მაჩვენებლები სამცხე-ჯავახეთში ყოველ ათას ახალშობილზე მნიშვნელოვნად შემცირდა 20,5 პრომილემდე (რესპუბლიკაში ამჟამად 25,5 პრომილეა).⁴³ უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ადრე ბავშვთა სიკვდილიანობა სოფელში უფრო მეტი იყო, ვიდრე ქალაქად. ამჟამად მდგომარეობა შეიცვალა, მიუხედავად იმისა, რომ ქალაქის სამედიცინო დაწესებულებები უფრო უკეთესადაა აღჭურვილი, ვიდრე სოფლისა.

§ 3. მემანიაური მოძრაობა

მოსახლეობის დემოგრაფიულ სტრუქტურაზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს მიგრაციული პროცესები. უნდა ითქვას, რომ უკანასკნელი პერიოდის

ცხრილი № 8

მოსახლეობის მიგრაცია სამცხე-ჯავახეთში 1986-1990 წლებში

წლები	ადიგენი				ახალციხე				ასპინძა			
	მოვიდა		წავიდა		მოვიდა		წავიდა		მოვიდა		წავიდა	
	ქალა- ქი	სოფე- ლი	ქალა- ქი	სოფე- ლი	ქალა- ქი	სოფე- ლი	ქალა- ქი	სოფე- ლი	ქალა- ქი	სოფე- ლი	ქალა- ქი	სოფე- ლი
1986	69	194	35	484	884	246	1135	519	44	99	42	218
1987	57	150	41	383	927	252	1020	442	25	131	39	280
1988	51	119	64	249	806	222	932	882	21	150	36	278
1989	27	136	77	333	685	207	820	375	24	178	470	271
1990	29	130	59	262	525	124	767	343	21	89	39	268

42 საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო კომიტეტის მასალებიდან.

43 ახალქალაქის მშპ-ის რაიონული განყოფილების მასალებიდან.

წლები	ახალქალაქი				ნინოწმინდა				სულ				მიგრაციის საღარი	
	მოვიდა		წავიდა		მოვიდა		წავიდა		მოვიდა		წავიდა			
	ქალა- ქი	სოფე- ლი	ქალა- ქი	სოფე- ლი	ქალა- ქი	სოფე- ლი	ქალა- ქი	სოფე- ლი	ქალა- ქი	სოფე- ლი	ქალა- ქი	სოფე- ლი	ქალა- ქი	სოფე- ლი
1986	879	507	824	1294	56	284	143	823	1932	1330	2179	3333	-47	-2202
1987	966	602	791	1649	78	329	118	1168	2053	1464	2009	3922	+44	+2558
1988	1035	376	763	1773	57	295	112	1047	1980	1162	1907	3829	-73	-2667
1989	730	1193	1099	1363	110	167	173	299	1576	1881	2639	2641	-1063	-1460
1990	615	637	841	964	118	312	193	1512	1308	1302	1879	2641	-571	-1339

მიგრაციულმა პროცესებმა სამცხე-ჯავახეთში ერთგვაროვნად დააქვეითა რეგიონის დემოგრაფიული პოტენციალი, განსაკუთრებით კი სოფლისა. სოფელმა დაკარგა ახალგაზრდა და შრომისუნარიანი მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი, რაც უარყოფით გავლენას ახდენს სოფლის სოციალ-ეკონომიკურ განვითარებაზე.

როგორც ცხრილი № 8-დან ჩანს, აღნიშნულ პერიოდში სამცხე-ჯავახეთის ყველა რაიონისათვის დამახასიათებელია მიგრაციის უარყოფითი საღარი, განსაკუთრებით სასოფლო დასახლებებისათვის და იგი შეადგენს 10847 ერთეულს, ხოლო საქალაქო დასახლებებში – 2014 ერთეულს, სულ, 1986-91 წწ. სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობის მიგრაციის უარყოფითი საღარი 12861-ის ტოლია. სამართლიანობა მოითხოვს ითქვას, რომ მიგრანტთა უმრავლესობა არაქართული ეთნოსის წარმომადგენლები არიან. მათი საშუალო ასაკი 18-32 წელია.

* ცხრილი შედგენილია ადიგენის, ახალციხის, ასპინძის, ახალქალაქისა და ნინოწმინდის სოციალ-ეკონომიკური ინფორმაციის რაიონული განყოფილებების მასალების საფუძველზე.

§ 4. სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურა

მოსახლეობის დემოგრაფიული შემადგენლობით ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კომპონენტია სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურა. უნდა ითქვას, რომ მოსახლეობის დემოგრაფიული სტრუქტურის თვალსაზრისით მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნებს ახასიათებთ რიგი თავისებურებანი. კერძოდ, ძლიერი მიგრაციული პროცესების შედეგად დარღვეულია მოსახლეობის სქესობრივი და ასაკობრივი თანაფარდობა. ამ მხრივ სამცხე-ჯავახეთში ვითარება შედარებით განსხვავებულია:

ცხრილი № 9

მოსახლეობის სქესობრივი სტრუქტურა 1989 წლისათვის *

	მუდმივი მოსახლეობა	მათ შორის	
		ქალი	კაცი
საქართველო	5400841	2888801	2562040
მ. შ. აჭარა	392432	203651	188781
სამცხე-ჯავახეთი	197484	100610	96868
მ. შ. აღიგენი	21284	10965	10319
ახალციხე	34747	27541	27206
ახალქალაქი	69256	35573	33683
ასპინძა	13262	6777	6485
ნინოწმინდა	38935	19760	19175

* ცხრილი შედგენილია საქართველოს რესპუბლიკის სოციალ-ეკონომიკური ინფორმაციის სახელმწიფო კომიტეტის მასალების საფუძველზე.

სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობის სქესობრივ სტრუქტურაში, ისევე როგორც აჭარის მთიანეთში ქალ-ვაჟთა თანაფარდობა უფრო ახლოსაა ერთმანეთთან, ვიდრე საქართველოს სხვა რეგიონებში. ამის მიზეზია რეგიონის ნაკლებურბანიზებულიობა, ბუნებრივი მოძრაობის მაღალი ტემპები, მიგრაციაში მონაწილე მოსახლეობაში ქალ-ვაჟთა დაახლოებით თანაბარი რაოდენობა და ა.შ.

მოსახლეობის ბუნებრივი კვლავწარმოება ბევრადაა დამოკიდებული ასაკობრივ სტრუქტურაზე. ამასთან იგი განსაზღვრავს შრომითი რესურსების ფარდობით რაოდენობას, რასაც დიდი მნიშვნელობა ენიჭება სახალხო მეურნეობის შრომითი რესურსებით უზრუნველყოფაში.

ცხრილი № 10

მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურა საქართველოში და მის რეგიონებში (1989 წლისათვის)*

	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80 და უზნესი
საქართველო	906387	850654	881369	7791435	57602	649492	447449	224153	93202
მ.შ. აჭარა	77227	72687	66567	53349	39443	39069	25903	12858	5240
სამცხე-ჯავახეთი	39854	31991	33831	26510	161838	25062	14768	5632	2753
მ.შ. აღიგენი	4150	3261	3287	2919	1966	2971	1753	669	306
ახალციხე	9578	9539	8516	7671	4720	7145	4832	1962	859
ასპინძა	2711	2108	2241	1572	1087	1868	1117	540	278
ახალქალაქი	15051	10835	12748	9325	5448	8488	4601	1712	900
ნინოწმინდა	8364	6248	7039	5023	2917	4590	2465	839	410

* ცხრილი შედგენილია საქართველოს რესპუბლიკის სოციალ-ეკონომიკური ინფორმაციის სახელმწიფო კომიტეტის მასალების მიხედვით.

ცხრილი № 10-დან ჩანს, რომ მოსახლეობის აბსოლუტურ უმრავლესობას შეადგენს 0-9 წლის ასაკობრივი ჯგუფი. მაღალია შრომისუნარიანი ასაკის მოსახლეობის რაოდენობრივი მაჩვენებელიც. რეგიონის ასაკობრივი სტრუქტურა შეიძლება მივაკუთვნოთ პროგრესულ ტიპს, რაც მომავალში უზრუნველყოფს გაფართოებულ კვლავწარმოებას.

ბოლო ათწლეულის მონაცემებით სამცხე-ჯავახეთში უფრო მეტი ბიჭი იბადება, ვიდრე გოგონა. საილუსტრაციოდ ავიღოთ ახალციხის რაიონი. 1979 წლის აღწერის მიხედვით, 9 წლამდე ასაკის ორივე სქესის 8528 ბავშვიდან 4385 გოგონაა, მაგრამ ეს თანაფარდობა 40-50 წლის ასაკში შეიცვალა – ორივე სქესის 7925-დან 3780 მამაკაცია, 4145 – ქალი. 60-70 წლის ასაკში ეს თანაფარდობა თითქმის 2-ჯერ გაიზარდა ქალების სასარგებლოდ.⁴⁴

მოსახლეობის 1989 წლის აღწერის მიხედვით ახალქალაქისა და ნინოწმინდის მთელი მოსახლეობის ასაკობრივ სტრუქტურაში 10 წლამდე ბავშვების წილი დაახლოებით 21%-ია, 20 წლამდე ასაკის მოსახლეობისა კი – 40 %. ამ რაიონების ქართულ სოფლებში იგივე მაჩვენებელი 14 და 29 %-ია. 60 წლისა და უხნესი ასაკის მოსახლეობის რაოდენობა ნინოწმინდისა და ახალქალაქის რაიონებში 22 %-ია, ბევრ ქართულ სოფელში კი შესაბამისი მაჩვენებელი ორჯერ მეტია და 40 პროცენტს უახლოვდება.⁴⁵ ე.ი. ინტენსიურად მიმდინარეობს ქართული მოსახლეობის დემოგრაფიული დაბერების პროცესი და პრაქტიკულად უახლოვდება იმ ზღვარს, საიდანაც იწყება დეპოპულაცია. მაგ. სოფ. პტენაში 10 წლამდე ბავშვების წილი მთელი მოსახლეობის 7 %-ია, 60 წელს გადაცილებული მოსახლეობისა კი – 51 %-ია.

აჭარის მთიანეთში დატრიალებული ტრაგედიის შემდეგ ჯავახეთში ქართულთა რაოდენობა 1315 კაცით გაიზარდა. ნიშანდობლივია, რომ ჩამოსახლებულთა ასაკობრივი სტრუქტურა იძლევა დემოგრაფიული ვითარების გაუმჯობესების პერსპექტივას. ჩამოსახლებულთა 50 % 16-20 წლისაა, 60 წელს გადაცილებულთა რაოდენობა კი 4,1 %-ს არ აღემატება.⁴⁶ მოსახლეობის გამრავლების თვალსაზრისით ეს მაჩვენებლები მნიშვნელოვნად უკეთესია სომეხი მოსახლეობის ანალოგიურ მაჩვენებლებთან შედარებით. ახალქალაქის რაიონის 9 ქართულ სკოლაში მოსწავლეთა კონტინგენტი 500-მდე გაიზარდა.

44 ახალციხის მმარის რაიონული განყოფილების მასალებიდან.

45 ახალქალაქისა და ნინოწმინდის სტატისტიკისა და მმარის რაიგანყოფილებების მასალებიდან.

46 სკველე ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მასალები, 1991, ივლისი.

რეგიონში დემოგრაფიული ვითარების გაუმჯობესებისათვის აუცილებელია შეიქმნას ქართული მოსახლეობის ოპტიმალური კვლავწარმოების პირობები, რისთვისაც პირველ რიგში ოპტიმალური ასაკობრივი სტრუქტურა უნდა შეიქმნას, თუმცა ასეთი სტრუქტურის შერჩევა ძალზე ძნელია. ამასთან, საჭიროა მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებით საზოგადოებრივი აზრის ფორმირება. ამ მიზნით აუცილებელია მოსახლეობის სხვადასხვა ფენის ინფორმირება რესპუბლიკისა და საკვლევ რეგიონში დემოგრაფიული პროცესების სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორების შესახებ, რომელიც გავლენას ახდენს შობადობაზე.⁴⁷

§ 5. ძორწინება და განმორწინება

დემოგრაფიული სიტუაციის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი და რთული ელემენტია სოციალური კატეგორია, რომელიც გულისხმობს ქალებისა და მამაკაცების ქორწინება-განქორწინებას სხვადასხვა ასაკობრივ თუ სოციალურ ჯგუფებში.⁴⁸

სტატისტიკა ოჯახურ მდგომარეობას ანგარიშობს 16 წლისა და მეტი ხნის მოსახლეობაში. საკვლევ რეგიონში სჭარბობს დაოჯახებული მოსახლეობა. საქართველოს მთიან რაიონებში ქორწინების კოეფიციენტი ჩამორჩება რესპუბლიკურს – გარდა სვანეთ-აჭარისა. ქორწინების კოეფიციენტის დაცემის მიზეზები მთიანეთში მიგრაციის გარდა შეიძლება შეფასებულ იქნას, როგორც ომის დემოგრაფიული შედეგები. რამდენადაც ზუსტად 60-იან წწ. საქორწილო ასაკში შევიდნენ ახალგაზრდები, დაბადებულნი ომისა და ომისშემდგომ წლებში, როცა შობადობა დაბალი იყო.

47 Г.В.Пирцхалава, Об основных задачах и проблемах демографической политики в грузинской ССР; Проблемы демографической политики в социалистическом обществе; Тезисы докладов, Киев, ИЭЛН-УССР, 1982, с.151.

48 Н. Агфонов, А.Голубов, Категории и факторы демографической обстановки в кн., Народонаселения, прикладная демография, М., 1973, с.30.

16 წლის და უფროსი ასაკის მუდმივი მონაცემების განაწილება
ქორწინებისა და სქესის მიხედვით – 1989 წ.*

	მამაკაცი					ქალები				
	მათ შორის					მათ შორის				
	სულ	ქორწინებაში მყოფი	არასოფელს ყოფილა ქორწინებაში	ქვრივი	განქორწინებული	სულ	ქორწინებაში მყოფი	არასოფელს ყოფილა ქორწინებაში	ქვრივი	განქორწინებული
საქართველო	1836779	1284186	456229	51001	27613	2141098	1304906	373331	357111	88263
აჭარის მთიანეთი	26504	19284	6095	695	67	28400	19845	4314	3572	333
გ.შ. შუალები	8346	5702	2294	230	16	8338	5887	1196	1072	81
ქედი	6243	4394	1623	129	20	6888	4490	1312	946	69
ხულო	11915	9188	2178	336	31	13174	9468	1806	1554	183
სამცხე-ჯავახეთი	66166	49229	15355	1343	363	70783	49808	8944	10124	1559
გ.შ. ადიგენი	7142	5408	1455	178	53	7868	5466	985	1170	199
ახალციხე	19785	13573	5546	427	151	20493	13736	2670	3354	649
ასპინძა	4527	3261	1117	112	17	4879	3294	733	762	70
ახალქალაქი	22344	17542	4678	389	90	24409	177753	2906	3214	423
ბორჯომი	12368	9445	2559	229	52	13134	9559	1650	1624	218

* მონაცემების რიცხვანობა, სქესობრივი და ასაკობრივი სტრუქტურა, ქორწინება და განქორწინება. თბ., 1990, გვ. 142, 146, 148.

როგორც ცხრილიდან ჩანს, საკმაოდ მაღალია დაუქორწინებელ მოქალაქეთა რაოდენობა, როგორც მთლიანად საქართველოში, ასევე საკელე რეგიონში. დაუქორწინებელი მამაკაცები სამცხე-ჯავახეთში პროცენტულად ყველაზე მეტი ჰყავთ სომხებს. განქორწინებათა აბსოლუტური უმრავლესობაც რაოდენობრივი თვალსაზრისით სომხებზე მოდის. ეს ბუნებრივია, რადგან რეგიონის მოსახლეობის დიდი ნაწილი სწორედ სომხები არიან.

ქვრივთა და განქორწინებულთა მნიშვნელოვანი რაოდენობა ნათელყოფს ხელახალი ქორწინების არცთუ ფართო მასშტაბებს, რაც უარყოფითად მოქმედებს შობადობაზე.

აღსანიშნავია ისიც, რომ სამცხე-ჯავახეთში ქორწინებათა დაახლოებით 68 პროცენტი მოდის 29-39 ასაკობრივ ჯგუფზე. განქორწინებულ მოსახლეობის უმრავლესობა ქალაქელია (69 პროცენტი). მათი დიდი უმეტესობა ქალებია (71,2 %), რომელთაგან ნახევარზე მეტი (51,9%) ფერტილურ ასაკშია.

საერთოდ, განქორწინების კოეფიციენტი (განქორწინებულთა რაოდენობა ყოველ 1000 მოსახლეზე) 1989 წლისათვის საქართველოში მაღალი არ არის და იგი 1,3-ის ტოლია, მაშინ როცა შესაბამისი მაჩვენებელი გაცილებით მაღალია ლატვიაში (5,1), რუსურ-ში (4,1), ესტონეთში (3,9) განქორწინების რაოდენობა საქართველოზე ნაკლები აქვს აზერბაიჯანს, სომხეთს, უზბეკეთს.⁴⁹ რაც შეეხება სამცხე-ჯავახეთს, აქ განქორწინების კოეფიციენტს განსაზღვრავს რეგიონის ჭრელი ეთნიკური სტრუქტურა. ბოლო პერიოდში შეინიშნება რეგიონის მოსახლეობაში ქართველთა განქორწინების ზრდის ტენდენცია, განსაკუთრებით მამაკაცებში, რაც თავის მხრივ უარყოფითად მოქმედებს დემოგრაფიული ვითარების გაჯანსაღებაზე.

§ 6. კონფესიური სტრუქტურა

ლოკალურ-ეთნოგრაფიული თუ ეთნიკური განსხვავებანი ვლინდება კონფესიურ განსხვავებულობაშიც. ისტორიულმა ბედუკუღმართობამ განსაზღვრა რეგიონის მოსახლეობის თანამედროვე კონფესიური სტრუქტურა.

ოსმალთა ბატონობის პირობებში მოსახლეობის იძულებით მუსლიმანიზაციას საფუძვლად დაედო გარეეკონომიკური იძულება. ქართველობა ოსმა-

49 მ. ბეჟია, ქალაქის ოჯახი საქართველოში სტატისტიკური მონაცემების მიხედვით; თანამედროვე ეთნოსოციალური პროცესები საქართველოში, თბ., 1989, გვ. 17.

ლებმა აქციეს მძიმე ტვირთად, რასაც შედეგად მოჰყვა მესხთა დიდი ნაწილის გამუსლიმანება.

თურქმა კოლონიზატორებმა ქრისტიანული რელიგიის განსხვავებული სექტის გამო პრივილეგიები მიანიჭეს სომხებს. XVII საუკუნიდან მესხ დიკაცობაში ისლამმა მძლავრად მოიკიდა ფეხი. მაგრამ მესხთა ნაწილმა მაინც არ მიიღო იგი და კათოლიკობა ან გრიგორიანობა ირჩია, მცირე ნაწილმა შეძლო მართლმადიდებლობის შენარჩუნება, ნაწილი კი აიყარა და სხვაგან გადასახლდა. წასულებმა თან წაიღეს თავიანთი სოფლებისა და დასახლებული პუნქტების სახელებიც, მაგ: აბასთუმანი, აგარა, აწყური, ვარძია და სხვ.⁵⁰ ყარსის, არზრუმის, ვალაშკერტის ქართველების დიდი ნაწილი გაგრიგორიანდა, ხოლო ნაწილი სომხურ კათოლიკობაზე გადავიდა.⁵¹ თურქთა შეხედულებით ქრისტიანი (მართლმადიდებელი) ქართველი ან უნდა გამაჰმადიანებულიყო, ან მიეღო გრიგორიანობა, ან სომხური კათოლიკობა, რადგან მართლმადიდებლობაში ისინი ხედავდნენ კაეშირს რუსეთთან და დანარჩენ საქართველოსთან. ქართველ მოსახლეობას დაუკანონდა სომხური ტიპიკონი.

ცარიზმმა შემდგომში საცესებით არ ცნო ქართველი კათოლიკეები და ისინი სომხებად მონათლა, მაჰმადიანი ქართველები კი თურქებად.*

სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდში დაცული მასალების მიხედვით მარტო ქვაბლიანის სანჯაყში 1837 წლისათვის იყო 14 მაჰმადიანური მეჩეთი, ერთი უბრალო სამლოცველო და ცხოვრობდა 2 კათოლიკური, 348 მაჰმადიანური, 3 ებრაული ოჯახი, ხოლო ქახალციხეში იყო 9 ბერძნულ-რუსული ეკლესია, 1 კათოლიკური, 4 სომხური და 2 მაჰმადიანური სამლოცველო.⁵²

1944 წელს სამცხე-ჯავახეთიდან მაჰმადიანური მოსახლეობის გასახლება მკვეთრად შეცვალა რეგიონის კონფესიური სტრუქტურა. მაჰმადიანთა ნაცელად ჩამოასახლეს საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან ქრისტიანული მოსახლეობა. ამასთან XX სს-ის II ნახევრიდან აქტიური ხასიათი მიიღო მთიელი აჭარლების ჩამოსახლებამ. დღეისათვის რეგიონში ცხოვრობენ ქა-

50 დ. კოვორაძე, სამცხე-ჯავახეთი – წარსული და დღევანდლობა, თბ., 1987, გვ. 51.

51 შ.ლომსაძე, გიჟანი შუასაუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან, ახალციხური ქრონიკები, თბ., 1979, გვ.45.

52 სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, ხელნაწერი №3143.

* დაწერილებით იხილეთ: შ.ლომსაძე, სამცხე-ჯავახეთი, თბ., 1975; მისივე, გიჟანი შუასაუკუნეების ისტორიიდან, ახალციხური ქრონიკები, თბ., 1979; აღ.ფრონელი, დიდებული მესხეთი, თბ., 1991.

რთველი კათოლიკები, ქართველი მართლმადიდებლები, ქართველი მაჰმადიანები, სომეხი კათოლიკები, სომეხი გრიგორიანები, ებრაელები, ბერძნები და სხვები.

ქართველი კათოლიკები ცხოვრობენ სოფლებში: ხიზაბავრა, უდე, არალი, ახალქალაქის რაიონის სოფლებში: კულიკამი, კარტიკამი. ტურცხი, ხულგუმო, ბავრა (გასომხებული ქართველი კათოლიკები) ქართველი მაჰმადიანები: – ადიგენის რაიონის 31 სოფელში, აგრეთვე ასპინძის რაიონის სოფლებში: რუსთავი, ოთა, ოშორა, გულსუნდა, მირაშხანი, ახალქალაქის რაიონში: ოკამი, აფნია, გოგაშენი, აზმანა, ჩუნჩხა, პტენა, კოთელია; ასევე ნინოწმინდის რაიონში – სპასოვკა, სამება.

სხვადასხვა რელიგიური ჯგუფების თანაცხოვრება გავლენას ახდენს ყოფისა და კულტურისათვის დამახასიათებელ თავისებურებებზე. მაგალითისათვის ავიღოთ მიცვალებულის დაკრძალვის ტრადიცია. მუსულმანური რელიგიის მიხედვით იკრძალება ქელები, ფულის შეწირვა და სხვა ღოგმები, მაგრამ მაჰმადიან ქართველთა ერთი ნაწილი ქრისტიანული რელიგიის გავლენაში მოექცა და ქრისტიანული რიტუალებისა და წეს-ჩვეულებების მიმდევარი გახდა. ზოგიერთი დაუბრუნდა კიდევ წინაპართა რელიგიას. მაგ. ზარზმაში, ვარხანში, ოთაში, ოშორაში და სხვა სოფლებში.

§ 7. ეთნიკური პროცესები

ეროვნული პროცესების სხვადასხვა ასპექტებს შორის უკანასკნელ პერიოდში მნიშვნელოვანი ყურადღება ექცევა ეთნიკურ ასპექტებს. ეთნიკურს ფართო გაგებით უწოდებენ ისეთ პროცესებს, რომელიც დაკავშირებულია ტრადიციული მატერიალური თუ სულიერი კულტურის, ასევე ეთნიკური ერთობის სხვა ელემენტის ცვლილებებთან, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ამ ცვლილებებს შედეგად არ მოჰყვება ეთნიკური კუთვნილების შეცვლა.

ზოგიერთი მკვლევარი ეთნიკურ პროცესებში მხოლოდ ეთნიკური კუთვნილების შეცვლას გულისხმობს,⁵³ ზოგის აზრით კი ეთნოსის ამა თუ იმ

53 Козлов В.И., Динамика численности народов, М., 1969, с. 343.

კომპონენტის ნებისმიერი ცვლილება არის ეთნიკური პროცესების შემადგენელი ნაწილი.⁵⁴ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ პროცესები მოიცავს ეთნიკური ერთობის სხვადასხვა კომპონენტების ცვლილებებს, მიუხედავად იმისა, მოჰყვება თუ არა ასეთ ცვლილებებს ეთნიკური კუთვნილების ტრანსფორმაცია.

ეთნოსთამორისი ურთიერთობის, რესპუბლიკაში მიმდინარე ეთნიკური პროცესების შესწავლას საგანგებო ყურადღება უნდა მიექცეს. წარსულის ცალკეული პერიოდების მიჩქმალვისა და შელამაზების პრაქტიკამ კვლევის ამ სფეროში იჩინა თავი, რაც არაერთხელ გამხდარა გაუმართლებელი ისტორიული წიაღსკვლების საფუძველი, დილეტანტური დასკვნების წყარო.

სამცხე-ჯავახეთი სამხრეთ საქართველოს ერთ-ერთი ისტორიული რეგიონია, რომელმაც დიდი როლი ითამაშა ზოგადქართული კულტურის ჩამოყალიბებაში. ეს კულტურა ახლოს იდგა კავკასიის სხვა ხალხების კულტურასთან ჯერ კიდევ პრეისტორიულ ეპოქაში.⁵⁵

ისტორიული ბედუკუღმართობის კვალდაკვალ რეგიონში გაჩნდა უცხო ეთნიკური ელემენტების კომპაქტური დასახელებანი და ზოგიერთ რაიონში ქართველ მოსახლეობას შეექმნა ეთნიკური ასიმილაციის საფრთხე. მასობრივი ხასიათი მიიღო ქართული მიწების გასხვისებამ. ანტიქართული პოლიტიკის წყალობით ხდებოდა ძირითადი ეთნიკური მასიდან ქართველთა გამოყოფა და იძულებითი მიგრაცია სხვა ქართულ რეგიონებსა და უცხო ეთნიკურ გარემოში. ყოველივე ამის შედეგად მცირდებოდა და ნაწევრდებოდა მკვიდრი მოსახლეობის ტრადიციული ეთნიკური ტერიტორიები.

სხვადასხვა ხალხის ერთად ცხოვრებამ განაპირობა ურთიერთკონტაქტები ენაში, ყოფაში, სოციალურ თუ კულტურულ სფეროში, გახშირდა ბიეთნიკური ქორწინებანი, მიუხედავად ამისა, ქართველთა ეთნიკური თვითშეგნება ძირითადად არ შესუსტებულა.

არსებული სტატისტიკური მონაცემებით სამცხე-ჯავახეთში არის 214 სოფელი, 4 ქალაქი და 3 დაბა. რეგიონის დასახლებულ პუნქტთა მნიშვნელოვან ნაწილში სჭარბობს სომხური მოსახლეობა (იხ. ცხრილი № 12).

როგორც ცხრილი № 12-დან ჩანს, სამცხე-ჯავახეთის 214 სოფლიდან თითქმის ნახევარი არაქართულია, არის შერეული სოფლებიც. გარდა ცხრილში დასახლებული შერეული დასახლებული პუნქტებისა, გვხვდება ისეთი

54 Бромлей Ю.В., Этнос и этнография, М., 1973, с.153.

55 Пашаева Л.Б., Этнические процессы в Триалети, „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1977, №1, გვ. 84.

ცხრილი № 12

**საქსტა-ჯაგაჩიის სასოფლო დასახელებათა ეროვნული
შემაღგენლობა ***

ადმ. რ. ნები	სულ ათას.	შედეგი მოსახლეობა										დასახლებული სასოფლო-ეკონომიკური ერთეულებითა მიხედვით			
		მათ შორის (%)													
		ქართ-ველი	სომეხი	რუსი	ოსი	უკრა-ინელი	აზერ-ბაიჯა-ნელი	ბერძე-ნი	ბელო-რუსი	ებრაე-ლი	ქართ-ული	სომე-ური	რუსე-ლი	ქართ. სომხ.	
ადიგე-ნი	21282	91.6	5.8	1.4	0.3	0.3	0.2	0.1	—	—	52	2 (საბ-რძე არება)			
ახალ-ციხე	54822	46.8	42.8	6.2	0.3	1.2	0.2	0.4	0.5	0.5	31	15		1 ზემო სხვი-ლისი	
ასპინ-და	13432	80.1	19.1	0.3	0.2	—	—	0.1	—	—	18	1 (დამა-ლა)			
ახალ-ქალა-ქი	69108	4.3	91.3	2.5	0.1	0.8	0.2	0.1	0.2	—	6	52	—	4 (ზოს-პიო, ოკამი, მურჯ-ახეთი, ბარა-ლეთი)	

სოფლებიც, სადაც ცხოვრობენ სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფის წარმომადგე-
ნლები, მაგრამ ცხრილში ისინი არ აისახა მათი რაოდენობრივი სიმცირის
გამო. რაც შეეხება საქალაქო დასახლებებს, განსაკუთრებით კი ქალაქებს —
ახალციხესა და ვალეს, აქ უფრო მკვეთრადაა გამოსახული მოსახლეობის
ეთნიკური სიჭრელე.

* ცხრილი შედგენილია საქართველოს რესპუბლიკის სოციალურ-ეკონომიკური ინფორმაციის
სახელმწიფო კომიტეტის, ახალციხის, ადიგენის, ასპინძის, ახალქალაქისა და წინწმინდის
სოციალ-ეკონომიკური ინფორმაციის რაიონული განყოფილების მასალების საფუძველზე, აგრეთ-
ვე, საქართველოს დასახლებული პუნქტები და მოსახლეობა. სტატისტიკური ცნობარი, თბ., 1990,
გვ. 95, 96, 97, 103, 104—111, 117—118. საქართველოს მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობა,
სტატისტიკური კრებული, თბ., 1991, გვ. 22, 23, 24, 25, 42, 43.

გარდა მოსახლეობის ეთნიკური მრავალფეროვნებისა, რეგიონში სხვადასხვა ეთნოგრაფიული ჯგუფის წარმომადგენლებიც ცხოვრობენ. მკვიდრი ჯაგაზი და მესხი მოსახლეობის გარდა, აქ ცხოვრობენ იმერლები, რაჭველები, მეგრელები, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიდან ჩამოსახლებული მთიულეები, გუდამაყრელები. ისინი იძულებით ჩამოსახლეს 1944 წელს მაჰმადიანთა გადასახლებისთანავე. რეგიონში არის აჭარელთა კომპაქტური დასახლებებიც. უნდა ითქვას, რომ ქართული ეთნოგრაფიული ჯგუფებისათვის დამახასიათებელია ეთნიკურთან ერთად ეთნოგრაფიული თვითშეგნებაც. მესხები, ჯაგაზები, იმერლები და სხვა ეთნოგრაფიული ჯგუფის წარმომადგენლები ერთმანეთს მათი ტერიტორიის ფარგლებში განასხვავებენ გეოგრაფიული ნიშნის მიხედვით. მაგალითად: აჭარელი, მეგრელი და ა.შ. მაგრამ ყველა ეთნოტერიტორიულ ჯგუფში მყარია აზრი, რომ აჭარელი, ჯაგაზი, იმერელი და სხვები ქართველები არიან. ეს ეთნოგრაფიული ჯგუფები განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, უწინარესად, მკვეთრად გამოხატული დიალექტური თავისებურებებით. ამა თუ იმ კუთხის სპეციფიკური თავისებურებანი ვლინდება კულტურის სხვა სფეროებშიც (კერძოდ, საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი, საოჯახო ყოფა, რელიგია და ა.შ.) მაგალითად, ადიგენის რაიონის აჭარლებით დასახლებულ სოფლებში მყარადაა შენარჩუნებული ტრადიციული აჭარული საცხოვრისისათვის დამახასიათებელი თავისებურებანი: შუადერეფანი, სტუმრის ოდა, ბუხარი, სეკი*, და ა.შ.

საველე ეთნოგრაფიული მონაცემებით დადგინდა, რომ სამცხე-ჯაგაზეთში ეთნიკური პროცესების ძირითადი მიმართულება ვლინდება ენობრივ ცვლილებებში. წლების განმავლობაში ამ რეგიონის მოსახლეობისათვის დამახასიათებელია მრავალენოვნების განვითარება, კერძოდ, ქართული, სომხური, რუსული ენები. ანტიქართული დემოგრაფიული პოლიტიკა თანამედროვე ეთნოენობრივი პროცესების განვითარების მძლავრი ფაქტორი გახდა. უგულებელყოფილი იყო ქართული ენა, მის ხარჯზე იზრდებოდა რუსულის გავლენა. არაქართულ სკოლებში არ ისწავლებოდა საქართველოს ისტორია, საქართველოს გეოგრაფია, ქართული ლიტერატურა და ა.შ. პროპაგანდა ეწეოდა ორენოვნებას, რომლის მიხედვით რუსული ცხადდებოდა მეორე მშობლიურ ენად. ამის შედეგად, ზოგჯერ ადგილი ჰქონდა მშობლიური ენის შეცვლას, რაც აისახა კიდევ აღწერის მასალებში.

* ზის ტახტი

ცხრილი № 13

**საქართველოს მოსახლეობის განაწილება ეროვნებისა
და ენის მიხედვით 1989 წლის აღწერის მასალების მიხედვით***

	მუდმივი მოსახლეობა	მათ შორის თელის მშობლიურ ენად			
		თავისი ეროვნების ენა	ქართულს	რუსულს	სხვა ენებს
ქართველი	37873933	3777017		8877	1499
აფხაზი	95853	92369	1233	2212	39
ოსი	164065	128872	33694	4226	243
რუსი	341172	336718	4000		454
უკრაინელი	52443	28018	1259	23069	97
ბელორუსი	8595	4660	176	3716	43
აზერბაიჯანელი	307556	300474	2899	3972	211
სომეხი	437211	371652	24947	40312	310
თათარი	4409	2429	169	1464	37
ებრაელი	10481	1408	3065	5926	87
ქართველი ებრაელი	14314	13613		657	44
ასირიელი	6026	3335	1520	1261	90
ბერძენი	100324	57230	5987	35084	3023
ქურთი	33331	24905	3834	4105	487

* საქართველოს მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობა, სტატისტიკური კრებული, თბ., 1991, გვ. 62.

რა მდგომარეობაა ამ მხრივ სამცხე-ჯავახეთში? რეგიონში გამოკითხულ ქართველთა (გამოკითხვა სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენელი, 500–500 კაცი) 93%-მა მშობლიურ ენად აღიარა ქართული. მათგან 41% თავისუფლად ფლობდა რუსულს, 16% კი – სომხურ ენას. უნდა ითქვას, რომ ახალქალაქის რაიონში მოსახლე ჯავახთა აბსოლუტური უმრავლესობა თავისუფლად ფლობს სომხურ ენას, რაც გამოწვეულია სომხური გარემოცვით.

გამოკითხვისას დადგინდა, რომ სომეხ რესპოდენტთა 98% მშობლიურ ენად აღიარებს სომხურს, დანარჩენი 2% – რუსულსა და ქართულს, თუმცა 45% თავისუფლად ფლობს რუსულს, 39% კი – ქართულ ენას.

რუსთაგან გამოკითხულთა 97%-მა მშობლიურ ენად თავისი ენა აღიარა, 22%-მა ჩათვალა, რომ თავისუფლად ფლობს ქართულ ენას, ხოლო ბერძენთაგან 49%-მა მშობლიურ ენად თავისი ენა მიიჩნია, რუსული – 46%-მა, ქართული – 3%-მა, ხოლო 1,2%-მა სხვა ეროვნების ენა. ახალციხის რაბათის ტერიტორიაზე მცხოვრები ქართველი ებრაელები კი ქართულს მიიჩნევენ მშობლიურ ენად და მათი შვილებიც ქართულ სკოლებში სწავლობენ. უნდა ითქვას, რომ გამოკითხულთა 98% საჭიროდ თვლის რუსული ენის ცოდნას, მაგრამ უარყოფს მის გამოცხადებას მშობლიურ ენად. მათი აზრით, მშობლიური ენა შეიძლება იყოს მხოლოდ ერთი. გამოკითხვამ დაადასტურა, რომ სამცხე-ჯავახეთში მოსახლე არაქართველები საქართველოს ტერიტორიაზე რუსულთან შედარებით უპირატესობას ანიჭებენ ქართული ენის ცოდნის აუცილებლობას, თუმცა აღწერის მასალები საპირისპიროს ადასტურებენ. აღნიშნული სიტუაცია გამოწვეულია ფსიქოლოგიური მომენტიტით, რაც ეროვნული მოძრაობის აღმავლობას უკავშირდება.

ორენოვნების პროპაგანდას, მეორე მშობლიური ენის იდეოლოგიას არ შეეძლო და ვერც შეძლებდა გამოეწვია მშობლიური ენის შეცვლა. ხალხთა აბსოლუტურმა უმრავლესობამ მყარად შეინარჩუნა თავისი ენა და ეროვნული თავისთავადობა. სამცხე-ჯავახეთში ეთნოლინგვისტური პროცესების სპეციფიკა მდგომარეობს იმაში, რომ საბჭოთა ხელისუფლების წლებში გაიზარდა რუსული ენის ფუნქციები, მაგრამ ამას არ გამოუწვევია ეთნიკური კუთვნილების შეცვლა. ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში გამოთქმული იყო მოსაზრებები, რომ ორენოვნება თითქოსდა წარმოადგენდა მძლავრ იდეოლოგიურ საშუალებას საბჭოთა ხალხის ინტერნაციონალური აღზრდისათვის, ამასთან, მეორე მშობლიური ენის აუცილებლობას ამტკიცებენ იმ უსუსური არგუმენტებით, რომ არარუსულ ეთნიკურ ტერიტორიაზე მცხოვრები რუსი

მოსახლეობა განიცდის სიძნელეს მკვიდრ მოსახლეობასთან ურთიერთობაში.⁵⁶ სინამდვილეში, აღნიშნული მტკიცებანი ერთა შერწყმის იდეის განხორციელების მცდელობა იყო, რაც თავიდანვე უპერსპექტივო და განუხორციელებელ იდეას წარმოადგენდა. რაც შეეხება საქართველოში მცხოვრებ სხვადასხვა ეროვნებისა და ქართველი მოსახლეობის ორენოვნების საკითხს, ამ მხრივ არსებობს დიდი ტრადიცია. მაგალითად: 1926 წლისათვის საქართველოში მცხოვრებ სომეხთა 1/4 იყო სომხურ-ქართული ეროვნების მატარებელი. ეს დაადასტურა შემდგომი პერიოდის აღწერებმაც. ზემოთ მოყვანილი სტატისტიკური მონაცემები ნათელყოფს ეთნოლინგვისტური ტრანსფორმაციის შემთხვევებს, თუმცა იგი არ უნდა იყოს გაგებული, როგორც ეთნიკური თვითშეგნების ავტომატური შეცვლა. ეთნოლინგვისტური ტრანსფორმაცია გარკვეულწილად დაკავშირებულია ბიეთნიკურ ქორწინებებთან. შერეული ქორწინებების შესახებ საუბრისას ნ.გ. ვოლკოვი აღნიშნავს:

„იშვიათი არაა შემთხვევები, როცა სომეხი ქალები, რომლებმაც იცხოვრეს რა 50 წელი ქართულ გარემოში, დაივიწყეს სომხური ენა, დაიწყეს ლაპარაკი ქართულ ენაზე, რომელიც თანდათანობით მათი მშობლიური ენა გახდა.“⁵⁷

საველე ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მასალები საშუალებას იძლევა მკვლევარ ვოლკოვას ზემოთ დასახელებული ცნობის რეალობაში ეჭვი შეიტანოთ. საილუსტრაციოდ ავიღოთ ახალციხის რაიონი, სადაც მთელი მოსახლეობის 42%-ს შეადგენენ სომეხები, ამასთან ისინი დიდი ხანია ცხოვრობენ ამ რეგიონში, ძირითადად კომპაქტურ ჯგუფებად. საჭიროდ მიგვაჩნია კიდევ ერთხელ დავაფიქსიროთ ზემოთ დასახელებული ფაქტი. ახალციხის მმართველი განყოფილების მასალებში 1956 წლიდან 1979 წლამდე არც ერთი შემთხვევა არაა დადასტურებული, რომ ქართველი მამაკაცის მეუღლე, ეროვნებით სომეხი ქართულ გვარზე დაწერილიყოს, მაშინ როცა სომეხი მამაკაცის მეუღლე ქართველი ქალი ქორწინების შემდეგ ლოკუმენტებში ყოველთვის სომხად არის ჩაწერილი (ახალციხის რაიგანყოფილების მასალებიდან), ასეთი ვითარება განპირობებული იყო მმართველი რაიგანყოფილების ხელმძღვანელთა პოზიციითაც. 1979 წლიდან კი, როცა ამ განყოფილების ხელმძღვანელობა

56 Губогло М.Н., Социально-этнические последствия двуязычия, СЭ, 1972, №2, с.29

57 Волкова Н.Г., Этнические процессы в Грузинской ССР, Этнические и Культурно-бытовые процессы на Кавказе, М., 1978, с.53

გადახალისდა, ვითარება ერთგვარად შეიცვალა (1979 წ. მშპ-ის რაიგანყოფილების გამგედ დაინიშნა ნელი ღონღაძე).

ანალოგიური სურათია ახალქალაქის რაიონის სოფლებში: ხულგუმი, კარტიკამი, კულიკამი, ტურცხი, ნინოწმინდის რაიონში — ეშთია, ბაერა, სადაც მოხდა ქართველ კათოლიკეთა გასომხება. უნდა აღინიშნოს, რომ ზემოთ დასახელებულ სოფლებში გვხვდება გასომხებულ ქართველ კათოლიკეთა სამი სახის გვარები: ქართულფუძიანი, მაგალითად: ოქროიანი; თურქულფუძიანი, მაგალითად: გოზალოვი და სომხურფუძიანი მაგალითად: ბიჩაჩხიანი, რომელთა წინაპრები გოგნაძეები იყვნენ („გიუზელ“ — თურქული ფუძეა და თვალს, ღამაზს ნიშნავს. ახლაც ცხოვრობენ კოჭლამაზიშვილები).

აღნიშნული მასალები ნათლად მოწმობენ ქართველთა ერთი ნაწილის ასიმილაციასა და გათქეფას სომხურ მოსახლეობაში.

რეგიონის ეთნიკურმა სიჭრელემ ხელი შეუწყო ეროვნებათშორის ქორწინებებს. უკანასკნელ აღწერებში არ არის აღრიცხული ბიეთნიკურ ქორწინებაში მყოფთა ეროვნება, მაგრამ მშპ-ის რაიგანყოფილებებში დაცულ მასალებში ასახულია ასეთ ქორწინებათა საერთო რაოდენობა და მეუღლეთა ეროვნებაც.

ცხრილი № 14-დან ნათელია, რომ ეროვნებათშორისი ქორწინებები უფრო მეტია ეთნიკურად ჭრელ რაიონებში. ამასთან იგი სჭარბობს ქალაქად ვიდრე სოფლად. ახალციხის რაიონში ადგილი ჰქონდა: 1980 წელს — 44-ს 1985 წელს — 53-ს, 1990 წელს კი — 16 ასეთ ქორწინებას. ახალქალაქის რაიონში ეს მაჩვენებლები ტოლია შესაბამისად 19, 14 და 14-ის, ნინოწმინდის რაიონში კი 8,6 და 5 ერთეულის. ბიეთნიკურ ქორწინებათა რაოდენობის შემცირების ტენდენცია დაკავშირებულია ბოლო პერიოდის პოლიტიკურ მოვლენებთან და ასევე არაქართველთა მიგრაციულ დენადობასთან. შერეულ ქორწინებათა დიდი ნაწილი მოდის ქართველებსა და სომხებზე.

სტატისტიკა ნათელყოფს, რომ ქართველთა დიდი უმეტესობა მეუღლედ ირჩევს ქართველს, სომეხთა უმეტესობა — სომეხს და ა.შ. ზოლო ბიეთნიკური ქორწინებები სამცხე-ჯავახეთში მცხოვრებ ქართველ მამაკაცებს სომეხ ქალებთან აქვთ მეტი, ქართველ ქალებს კი სომეხ მამაკაცებთან, რაც გამოწვეულია ქართველებისა და სომხების ტრადიციული ურთიერთობით.

საინტერესოა განქორწინებულ ოჯახთა რაოდენობა ბიეთნიკური ქორწინების შედეგად შექმნილ ოჯახებში. საილუსტრაციოდ ავიღოთ ქახალციხე, სადაც პროცენტულად ყველაზე მეტია როგორც ეროვნებათშორისი ქორწინება, ასევე განქორწინება:

ცხრილი № 14

ბიეთენიკური ძორფინეგანი სემიხე-გეგეხეთში*

	1980												
	ქარ- თელ- სომე- რი	სომე- ქარ- თელ- ნი	ქარ- თელ- რუს- ნი	რუს- ქარ- თელ- ნი	სომე- ქარ- თელ- ნი	რუს- ქარ- თელ- ნი	ქარ- თელ- რუს- ნი	რუს- ქარ- თელ- ნი	ქარ- თელ- რუს- ნი	რუს- ქარ- თელ- ნი	ქარ- თელ- რუს- ნი	რუს- ქარ- თელ- ნი	სეგა
აბელ- ციხის რ-ნი	8	10	5	—	3	2	2	—	—	—	2	1	11
ქალაქი	6	5	3	—	—	2	1	—	—	—	2	1	11
სოფ- ელ	2	5	2	—	3	—	1	—	—	—	—	—	—
აბელ- ქალა- ქის რ-ნი	4	2	2	—	3	—	—	—	—	—	—	3	8
ქალაქი	2	1	1	—	2	—	—	—	—	—	—	3	6
სოფ- ელ	2	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	2
ნინოწ- მინ- დის რ-ნი	—	2	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	4
ქალაქი	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
სოფ- ელ	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	3

ცხრილი შედგენილია აბელციხის, აბელქალაქისა და ნინოწმინდის მუნიციპალიტეტის რაიონული განყოფი-
ლების მასალების საფუძველზე.

	1985												სხვა
	ქარ- თი სოფელ- ში	კომპლ- ქართ- ული	ქარ- თი სოფელ- ში	ქარ- თი სოფელ- ში	კომპლ- ქართ- ული	ქარ- თი სოფელ- ში	ქარ- თი სოფელ- ში	ქარ- თი სოფელ- ში	ქარ- თი სოფელ- ში	ქარ- თი სოფელ- ში	ქარ- თი სოფელ- ში	ქარ- თი სოფელ- ში	
ბაღ- თი რე- გი- ონი	13	5	4	7	4	2	1	—	1	—	1	—	15
ქარ- თი სოფელ- ში	9	3	2	6	2	2	—	—	1	—	1	—	10
სოფ- ელ- ში	4	2	2	1	2	—	1	—	—	—	—	—	6
ქარ- თი სოფელ- ში	3	—	—	—	—	0	1	—	—	—	—	—	7
ქარ- თი სოფელ- ში	3	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	4
სოფ- ელ- ში	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	3
ნინო- მე- დი- ა	1	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	4
ქარ- თი სოფელ- ში	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	1
სოფ- ელ- ში	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1

	1990												სხვა
	ქარ- თულ- სომე- რი	კომბურ- ქართ- ული	ქარ- თულ- რუსუ- ლი	რუსულ- ქართ- ული	კომბურ- რუსუ- ლი	რუსულ- სომე- რი	ქარ- თულ- რუსი	ოსურ- ქართ- ული	ქართ- ულ- ებრაუ- ლი	ებრაულ- ქართ- ული	რუსულ- უკრაინ- ული	უკრაინ- ულ- რუსუ- ლი	
აბაღ- ციხის რ-ნი	1	5	1	1	1	2	—	—	—	—	—	1	4
ქალაქი	1	4	1	—	1	2	—	—	—	—	—	1	4
სოფე- ლ	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
აბაღ- ქალა- ქის რ-ნი	2	2	—	—	3	1	—	—	—	—	—	—	3
ქალაქი	1	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	3	3
სოფე- ლ	1	1	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—
წინაონმ. ინდის რ-ნი	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	2
ქალაქი	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
სოფე- ლ	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1

ცხრილი
განქორწინებათა რაოდენობა ქ. ახალციხის
ბიეთნიკურ ოჯახებში*

	1980	1985		1990		1991 წლის I ნახევ.	
სულ	ბიეთნიკურ ოჯახებში	სულ	ბიეთნიკურ ოჯახებში	სულ	ბიეთნიკურ ოჯახებში	სულ	ბიეთნიკურ ოჯახებში
57	11	30	8	47	11	14	3

ბიეთნიკურ ოჯახებში განქორწინებათა საშუალო ასაკი 26-38 წელია. მათი 95% საშუალო განათლებისაა. ცხრილი № 14-დან ნათელია შერეულ ოჯახებში განქორწინების შემცირების ტენდენცია. შესაბამისად შემცირდა ბიეთნიკური ქორწინების შედეგად დაბადებულ ბავშვთა რაოდენობა. მაგალითად, ქ. ახალციხეში 1980 წელს დაიბადა 36, 1985 წელს – 71, 1990 წელს კი – 51 ბავშვი. აღნიშნული ტენდენცია დაკავშირებულია ბიეთნიკური ქორწინებების შემცირებასთან.

ეთნიკური პროცესების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კომპონენტად მიგვაჩნია შეილად აყვანის, რეგისტრაციის გარეშე დაბადებული ბავშვების მამობის დადგენისა და გვარ-სახელების გამოცვლის შემთხვევები, რადგან ზოგიერთ შემთხვევაში იგი დაკავშირებულია ეთნიკური კუთვნილების შეცვლასთან. მაგალითად, ნინოწმინდის რაიონში 1980 წლიდან დღემდე, საშუალოდ ყოველწლიურად შეილად აყვანის 6-6 შემთხვევა დასტურდება, ახალციხის რაიონში – 12, ასპინძაში – 2-2 და ა.შ. მათგან შეილად აყვანის რამდენიმე შემთხვევას შედეგად მოჰყვა ბავშვის ეთნიკური კუთვნილების შეცვლა.

მაგალითად: ქართველი დობორჯგინიძე იშვილა რუსმა კაზარკომ და ბავშვიც კაზარკოს გვარზე დაიწერა, ღორჯომელაძე იქცა ათუნოვად, კობაიძე – აკოპიანად, ოქრომელიძე – კაზარიანად, ხვიჩია – ნინოიანად და ა.შ. გვაქვს რუსი, სომეხი ეროვნების გაშვილებულ ბავშვთა ქართულ, უკრაინულ, სომხურ, ებრაულ, რუსულ გვარზე დაწერის შემთხვევები.⁵⁸ დასახელებული მაგალითები ცხადყოფს, რომ ქართველ ბავშვთა გაშვილებისა და სხვა ეროვნების გვარზე დაწერის ფაქტები რაოდენობრივად სჭარბობს სხვა ეროვნების ბავშვთა გაშვილების შემთხვევებს. მსგავს პროცესებთან გვაქვს საქმე რეგის-

* ცხრილი შედგენილია ახალციხის მხარის რაონული განყოფილების მასალების საფუძველზე.
58 თ. ფუტყარაძე, საველე ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დღიურები, 1991, რეგული №4.

ტრაციის გარეშე დაბადებული ბავშვების მამობის დადგენის დროსაც. მაგალითად, ახალციხის რაიონში 1980-1990 წწ. რეგისტრაციის გარეშე დაბადებულია 510 ბავშვი, მათგან 60,3% ე.წ. „უკანონო“ ბავშვებისა შეეძინათ ერთი ეროვნების წარმომადგენლებს, მათგან 26 ბავშვი დედით ქართველია, მამობა კი დაუდგინდათ: 16 სომეხი ეროვნების მამაკაცს, 3 – ბერძენს, 1 პოლონელს, 1 ებრაელს, 1 რუსს და ა.შ. (ახალციხის მმჩის რაიონული განყოფილების მასალებიდან). მსგავსი სიტუაციაა ახალქალაქის რაიონშიც, სადაც ქართველთა სიმცირის მიუხედავად, მარტო 1986 წელს 4 ბავშვია დაბადებული რეგისტრაციის გარეშე ქართველი ქალისაგან, მამობა კი სხვა ეროვნების მამაკაცებს დაუდგინდათ (ახალქალაქის მმჩის რაიონული განყოფილების მასალებიდან).

მამობის დადგენა ზოგჯერ ხდება შეთანხმებით, უმეტესად კი რეგისტრაციის გარეშე დაბადებულთა მამები უარს ამბობენ ბავშვს მისცენ თავიანთი გვარი. ასეთ შემთხვევაში სასამართლო ადგენს გვარსა და მამობას. ბავშვს ეძლევა მამის გვარი, მაგრამ ეროვნება არ ეწერება 16 წლამდე. 16 წლის შემდეგ თვით ბავშვმა უნდა აირჩიოს ეროვნება. ბავშვები კი უმეტესწილად მამის ეროვნებას ირჩევენ. ცხადია, ეს უარყოფითად მოქმედებს რეგიონის დემოგრაფიულ სტრუქტურაზე.

ამიტომ, ალბათ უკეთესია დადგინდეს, რომ ქართველი ქალის მიერ სხვა ეროვნების მამაკაცისაგან რეგისტრაციის გარეშე დაბადებული ბავშვი დედის გვარზე დაიწეროს. ამასთან დაბადებისთანავე ჩაიწეროს ბავშვის ეროვნება, ეს აუცილებელია თუნდაც იმიტომ, რომ სამცხე-ჯავახეთი და საერთოდ საქართველო პოლიეთნიკური ქვეყანაა და ბავშვობიდანვე ეროვნების განსაზღვრას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება.

კანონით უნდა განისაზღვროს შეილად აყვანილი ბავშვის ეროვნული კუთვნილების საკითხიც. რეგიონის მძიმე დემოგრაფიული ვითარება დღის წერტილში აყენებს სხვა ეროვნების წარმომადგენლების მიერ აყვანილი ქართველი ბავშვის ქართულ გვარსა და ეროვნებაზე დატოვების აუცილებლობას.

ეროვნული თვითშეგნება ეთნოსის ერთ-ერთი ძირითადი კომპონენტია. ვერ დავეთანხმები აკადემიკოს ი.გ.ბრომლეის, რომელიც ეთნიკურ თვითშეგნებას მეორეხარისხოვან ფაქტორად მიიჩნევს: „არ არის სწორი ეთნიკური თვითშეგნება ავთენტურად ეთნოსის ძირითადი თავისებურებების რანგში. იგი არის მეორადი მოვლენა. გამოწვეული ობიექტური ფაქტორებით.“⁵⁹ უკანას-

ენელ პერიოდში მზარდმა ეთნიკურმა თვითშეგნებამ გააქარწყლა მითი იმის შესახებ, რომ ე.წ. „საბჭოთა ხალხები“ ერთმანეთს დაუახლოვდნენ, შეერწყენ ერთ ზეეროვნულ ოჯახად, რომელსაც „საბჭოთა ხალხი“ ჰქვია. სინამდვილეში ეს სოვეტიზაცია აბრკოლებდა ეთნოპოლიტიკური ინტეგრაციის მეტნაკლებად სწრაფ პროცესს.

ეთნიკური თვითშეგნების ამაღლებას ადასტურებს ქართული გვარების აღდგენის სასიკეთო ტენდენცია მთელ საქართველოსა და კონკრეტულად, სამცხე-ჯავახეთში.

მარტო ქახალციხეში 1980-1990 წლებში ადგილი ჰქონდა გვარების შეცვლის თუ აღდგენის 364 შემთხვევას (ედოზოვი — ელოიძე, მელიქიანი-მელიქიშვილი, ნასყიდოვი-ნასყიდაშვილი, ხითაროვი-ხითარიშვილი, ენფენჯიანი-მესხიშვილი, გოზალოვი-გოზალიშვილი და ა.შ.) (ახალციხის მმარჩის რაონული განყოფილების მასალებიდან). ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მასალებით დასტურდება, რომ ქართული გვარების აღდგენის მსურველთა რაოდენობა გაცილებით მეტია.

ცხოვრება თავად აყენებს და ახორციელებს თავისებურ ეთნოგრაფიულ ექსპერიმენტს. რეგიონში შენარჩუნებულია მკვეთრი შიგაეთნიკური განსხვავება კონფესიური ნიშნებით. ექსპედიციით დადგინდა რომ სამცხე-ჯავახეთის რიგ სოფლებში — კიკიბო, ღერცელი, არზნე, ზარზმა, მოხე და ა.შ. — მყარადაა შენარჩუნებული ტრადიციული ყოფისა და კულტურის თავისებურებანი, პირველ რიგში, საოჯახო-ნათესაურ ურთიერთობასა და წეს-ჩვეულებებში, რაც გარკვეულად რეგიონის რთული კონფესიური სტრუქტურითაა განპირობებული.

ეთნიკური პროცესები გარკვეულად აისახა მატერიალურ კულტურაშიც. იგი მოიცავს წარმოებისა და ყოფის მრავალ მხარეს. საილუსტრაციოდ ავიღოთ საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი. დასამალი არაა, რომ საბჭოთა პერიოდში ყველაფერი კეთდებოდა ეთნიკური თუ ეთნოგრაფიული თავისებურებების ნიველირებისათვის, გამოიკვეთა საერთო ნიშნების განვითარება, ყოფის ინტერნაციონალიზაცია, მიუხედავად ამისა, მოსახლეობამ შეინარჩუნა პროგრესული ხალხური ტრადიციები, რა თქმა უნდა, თანამედროვე მოთხოვნილებებთან შესაბამისად. ფართოდ გავრცელდა ცალკე სამზარეულოს კომპლექსი, ქრება ტრადიციული ბუხარი.

საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობების არქიტექტურულ-კონსტრუქციული თუ მშენებლობის ფორმების სიმდიდრის მიუხედავად, ისინი ვითარდება ძირითადად ერთიან საფუძველზე, რაც ერთიანი სამეურნეო მოღვაწეობით არის გამოწვეული. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ სხვადასხვა ეთნიკური

თუ ეთნოგრაფიული ჯგუფის წარმომადგენლები ცდილობენ ახალი საცხოვრებელი თუ სამეურნეო ნაგებობების მშენებლობისას გაითვალისწინონ სხვა ეროვნების წარმომადგენელთა მიღწევები. ამის ნათელი დადასტურებაა შუა ღერუფნისა და სანარწყულის გაჩენა ზოგიერთ სომხურ საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობებში, რაც ზემოაჭარის მოსახლეობისათვის არის დამახასიათებელი. მსგავსი მოვლენები დასტურდება კვებასა და ჩაცმულობაში. ახალქალაქის რაიონის ქართულ სოფლებში ახლად ჩასახლებულებისაგან სომეხთა ერთმა ნაწილმა გადაიღო აჭარული კერძები: ბორანო, სინორი და ერიშტა.

საინტერესოა ეთნიკური პროცესების მიმდინარეობა სულიერი კულტურის სფეროში. მთავარი სიძნელე ამ თვალსაზრისით არის ეთნიკურად ორიენტირებული ღონისძიებების უკმარისობა, მათი სტიქიური ხასიათი. საკვლე მონაცემებით დადგინდა, რომ აქაურთა დასწრებას სპექტაკლებზე, კონცერტებზე, კინოფილმებსა თუ მუზეუმებში, აქვს სპორადული, შემთხვევითი ხასიათი. ეს განსაკუთრებით ეხება ახალქალაქისა და ნინოწმინდის რაიონების ქართულ მოსახლეობას, თუმცა არც სხვა რაიონებშია უკეთესი მდგომარეობა.

სამცხე-ჯავახეთის რაიონების ბიბლიოთეკებში ძალზე ცოტაა წიგნადი ფონდი ქართულ ენაზე, არაქართველთაგან ქართულ ჟურნალ-გაზეთებს კითხულობს მკითხველთა ძალზე მცირე ნაწილი. მაგალითად: ახალციხის ცენტრალურ ბიბლიოთეკაში ქართულ ჟურნალ-გაზეთებს კითხულობენ 30-35 სომეხი, 18-20 რუსი. ეს მაჩვენებლები გაცილებით მცირეა სხვა რაიონებში. ხოლო ნინოწმინდასა და ახალქალაქში ქართულ ჟურნალ-გაზეთებს ფაქტიურად არა ჰყავს მკითხველი.

ჟურნალების ღირსია ის ფაქტიც, რომ ქართულ სკოლებში ქართველი ებრაელების გარდა, თითქმის არც ერთი სხვა ეროვნების წარმომადგენლები არ სწავლობენ. ბერძნები, ასევე სომხების ნაწილი თუ სხვა ეროვნებათა ზოგიერთი წარმომადგენელი სწავლას ირჩევენ რუსულ სკოლაში.

ეთნოგრაფიულმა ექსპედიციამ დაადასტურა, რომ არაქართველები, რომლებიც ცხოვრობენ საქართველოს ტერიტორიაზე, განსაკუთრებით ღიდ კომპაქტურ ჯგუფებად, უფრო მყარად იცავენ თავიანთ ეთნოკულტურულ ფასეულობებს, ვიდრე საკუთარ ეთნიკურ ტერიტორიაზე, ეს გამოწვეულია არა მხოლოდ თავისი ხალხის ენის, ტრადიციებისა თუ სხვა ფასეულობათა შენარჩუნების სურვილით, არამედ სხვა ხალხების თუ ეთნოგრაფიული ჯგუფის წარმომადგენელთა თვალში თავიანთი კულტურული ფასეულობების წარმოჩენის ფსიქოლოგიური ფაქტორებიც. ზოგჯერ ხდება ამა თუ იმ ჩვეულების

თუ რიტუალის ჩატარება არა ტრადიციის ძალით, არამედ დემონსტრირების მიზნით.⁶⁰ ამასთან, უპირველესი მნიშვნელობა ენიჭება ეროვნული თვითშეგნების ფაქტორს.

გარკვეულ ინტერესს იწვევს სომხებისა და ქართველების ურთიერთობა. ხალხის შეგნებაში სომხები ქართველების მეგობრები იყვნენ. ეს სტერეოტიპები მაგრდება რეალური ფაქტებითა და მოსახლეობის ანკეტური გამოკითხვის მასალებით. ამდენად, რეგიონში სომეხ-ქართველთა შესაძლო კონფლიქტის შესახებ ეჭვები პოლიტიკური კონიუნქტურაა და სხვა არაფერი. საკუთრების პრივატიზაცია დღის წესრიგიდან მოხსნის მრავალ პრობლემას.

რაც შეეხება ეთნოინტეგრაციულ პროცესებს, ეს გამორიცხულია. იგი შეიძლება იყოს კაცობრიობის მომავლის იდეალი. ისტორიული განვითარების კანონზომიერება თანამედროვე ეტაპზე აჩვენებს, რომ ამ თეორიის ძირითადი პოსტულატები ატარებს უტოპიურ ხასიათს. ეთნოინტეგრაციის პროცესი უდავოდ იქნება პოზიტიური მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ იარსებებდა პარიტეტის უცილობლად შეუცვლელი მექანიზმები. მსოფლიოს ხალხთა დიდი უმეტესობა დღეს ადგას ინტეგრაციის გზას, მაგრამ ეს არაა ეთნიკური ინტეგრაციის პროცესი. მითუმეტეს არაა სახელმწიფოებრივი ინტეგრაციის პროცესი. იგი წარმოადგენს პოლიტიკური და ეკონომიკური საერთო მოდელის შექმნის სურვილს. ზემოაღნიშნულის ერთ-ერთი დამასაბუთებელი არგუმენტია საერთო ევროპული სახლის შექმნის იდეა, რომელიც ბუნებრივია, შეიძლება განხორციელდეს ქვეყნებში, სადაც არსებობს მაღალი ეკონომიკური, პოლიტიკური, ინტელექტუალური პოტენციალი. ამდენად, ეთნიკური შერწყმის იდეა თავისთავად უნდა მოიხსნას, რამდენადაც ის დაკავშირებულია მრავალრიცხოვან ტრადიციულ სტერეოტიპთან, მათ შორის ფსიქოლოგიურ და ემოციურ მექანიზმებთან, როგორც კულტურულ სფეროში, ასევე ეთნიკურ სტრუქტურაში არსებობდა და მუდამ იარსებებს ბინარული ოპოზიციები: „ჩვენ“ – „ისინი“.

ეთნიკური კონსოლიდაცია შეუძლებელია, მაგრამ არსებობს კონსოლიდაციის სხვა ფორმები. მაგალითად: საერთო სახელმწიფოებრივი კონსოლიდაცია სამოქალაქო უფლებების საფუძველზე, რაც თავისთავად მოხსნის ეთნიკური კონფლიქტების პრობლემას.

60 Фоминих В.П., Национальный уклад жизни народов поволжья, психология личности и образ жизни, М., 1987, с.195.

ამრიგად, ჩატარებული კვლევის შედეგებიდან ჩანს, რომ ერთის მხრივ გვაქვს ბიეთნიკური ოჯახები, ყველა ეთნოსის წარმომადგენელთა ურთიერთ-შეუღლების მაგალითები, რომელსაც უშუალოდ უკავშირდება ეთნოლინგვისტური ტრანსფორმაციის შემთხვევები, მეორეს მხრივ კი ადგილი აქვს ამ ეთნოსების ურთიერთდაახლოებას. მიუხედავად ამისა, აქ მცხოვრებ ეთნოსთა ეროვნული, უფრო მეტიც – ლოკალური ეთნოგრაფიული თვითშეგნება არ შესუსტებულა.

ირკვევა კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი კანონზომიერებაც, 'კერძოდ, დიდ კომპაქტურ ჯგუფებად მცხოვრები არაქართველები უფრო მყარად ინარჩუნებენ თავიანთ ეთნოკულტურულ ფასეულობებს, ვიდრე საკუთარ ეთნიკურ ტერიტორიაზე, რაც თავიანთი კულტურული მონაპოვრის წარმოჩენის ფსიქოლოგიური ფაქტორებითაც არის განპირობებული.

ანტიქართული დემოგრაფიული პოლიტიკა, რომელსაც ატარებდა რუსეთის იმპერიის ხელისუფლება, წლების განმავლობაში განაპირობებდა უცხოეთნიკური მასების შემოჭრასა და კომპაქტურ ჩასახლებას, ახალგაზრდობის გახშირებულ გარეეთნიკურ მიგრაციებს და სხვა უარყოფით დემოგრაფიულ მოვლენებს. რის შედეგადაც სულ რაღაც საუკუნენახევრის განმავლობაში ქართველთა ზვედრითი წილი სრულიად საქართველოს მოსახლეობაში 19 პროცენტით შემცირდა.

საქართველოს ტერიტორია 1989 წლის მონაცემებით 69,7 ათას კვ.კმ-ს შეადგენს, მოსახლეობა კი – 5,4 მილიონ კაცს. 15 რესპუბლიკური დაქვემდებარების ქალაქიდან სამ ქალაქში სჭარბობდა არაქართველი მოსახლეობა (ტყვარჩელი – აფხაზები; გაგრა – სომხები; ცხინვალი – ოსები). ქვეყნის 43 13 სოფლიდან 140-ში სჭარბობდნენ აფხაზები, 470-ში – ოსები, 21-ში – რუსები, 204-ში – სომხები, 165-ში – აზერბაიჯანელები, 21-ში – ბერძნები. აღნიშნული მონაცემები 1989 წლის აღწერის მასალებიდანაა ამოკრებილი. ამის შემდეგ ერთმანეთს დავერიეთ, გაეჩაღეთ სამოქალაქო ომი, დაკარგეთ სამაჩაბლო და აფხაზეთი, ათეულ-ათასობით ქართველი უცხოეთში წავიდა. შესაძლოა, უცხოტომელთა რაოდენობა კიდევ უფრო გაიზრდებოდა.

აღნიშნული დემოგრაფიული პოლიტიკის შედეგად ყველაზე მეტად დაზარალდა სამცხე-ჯავახეთი, სადაც რეალურად დადგა ქართული ეთნოსის ყოფნა-არყოფნის საკითხი. 1989 წლის აღწერით ახალქალაქისა და ნინოწმინდის რაიონებში ცხოვრობდა 4 ათასამდე ქართველი, სომეხთა რაოდენობამ კი 100 ათასს მიაღწია. მდგომარეობას ართულებს აქ მცხოვრები არაქართველების ძირითადი ნაწილის მიერ საქართველოს სახელმწიფოებრივი ინტერესების უგულებელყოფა და აშკარა ანტიქართული საქმიანობა.

დემოგრაფიულ სიტუაციას აუარესებს მძიმე სოციალ-ეკონომიკური პირობები. სამცხე-ჯავახეთის ბუნებრივი პირობები საშუალებას იძლევა სახალხო მეურნეობის სპეციფიკური დარგების განვითარებისათვის (მემინდვრობა, მეცხოველეობა, ქვის სახერხი და ყველ-კარაქის მინიქარხნების აშენება-ამოქმედება და ა.შ.), რაც თავის მხრივ მოითხოვს კვალიფიციურ კადრებს, რომელთა მომზადება ერთ-ერთ აუცილებელ საქმედ მიგვაჩნია.

უკვე დროა გაიხსნას დემოგრაფიული პრობლემებისადმი მიძღვნილი სპეციალური გამოცემა (გაზეთი „ერისიონი“; ფინანსური თუ სხვა პრობლემების გამო ვერ გამოდის რეგულარულად);

აუცილებელია პრესისა და ტელევიზიის გააქტიურება. თვეში ერთხელ მაინც უნდა მომზადდეს სპეციალური გადაცემა აღნიშნულ საკითხებზე;

აუცილებელია სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობის გვარ-ტომების სათავეთა გამომზეურება (აქ ხომ ბევრია გასომხებული კათოლიკე ქართველი). ადამიანის სახელისა თუ გვარის წარმოშობის ახსნა, რაც უშუალო კავშირშია მომხდურისა თუ კოლონისტ-ხიზანთა გვარებისა თუ გეოგრაფიული სახელწოდებების გაფორმებასთან.

სახელმწიფომ უნდა გაატაროს ეფექტური დემოგრაფიული პოლიტიკა – არაქართული მოსახლეობისათვის სავალდებულოდ გამოცხადდეს ქართული ენის ცოდნა, საქმის წარმოება გადავიდეს სახელმწიფო – ქართულ ენაზე, გამომგებულ იქნას პრესა ქართულ ენაზე და ა.შ.

ცალკეული მხარეების მიხედვით აუცილებელია დიფერენცირებული, რეგიონული დემოგრაფიული პოლიტიკის გატარება. ამ მხარეს აქვს ეროვნული, სახელმწიფოებრივი ასპექტიც. თუ ეს საკითხი ყურადღების მიღმა დაგვრჩება, სამომავლოდ უფრო სერიოზული პრობლემების წინაშე აღმოვჩნდებით.

სარჩევი

წინასიტყვაობა	3
მოსახლეობის რიცხოვნობა და ეთნიკური სტრუქტურა	5
ბუნებრივი მოძრაობა	30
მექანიკური მოძრაობა	34
სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურა	36
ქორწინება და განქორწინება	39
კონფესიური სტრუქტურა	41
ეთნიკური პროცესი	43
დასკვნა	60

გამომც. რედაქტორი
მხატვრ. რედაქტორი
ტექნ. რედაქტორი
კორექტორი
დამკაბადონებელი
ოპერატორი

ჯემალ ხოფერია
გურამ გუჯაბიძე
რობერტ ლომაძე
გულნაზ სამნიძე
მაია მესხიძე
რუსიკო მეგრელიშვილი

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 22.04.98
ქაღალდის ზომა 60x84 1/16
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 3
პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 3,7
პირობითი საღებავგატარება 38
ფიზიკური თაბახი 4
შეკვ. №18
ტირაჟი 300

სახელშეკრულება № 5

ს.ს. „გამომცემლობა აჭარა“, ბათუმი, გოგებაშვილის, 24

ს.ს. „გამომცემლობა აჭარის“ პოლიგრაფიული ცენტრი, ბათუმი, კოსტაეას, 5